

*İnanç ve iktidar ilişkisine odaklanan bu çalışma, İslam Dünyasında din ve devlet yönetimi arasındaki ilişkiyi farklı açılardan incelemektedir. 2010 yılında Oxford University Press tarafından yayınlanan bu çalışmanın 2011 başından itibaren Ortadoğu'da yaşanmaya başlayan toplumsal kargaşaya ışık tutacağına inanıyoruz.*

## **İnanç ve İktidar: Ortadoğu'da Din ve Siyaset**

*Bernard Lewis*

Ortadoğu'daki güç ilişkilerini ve siyasi dinamikleri anlayabilmek için bölgenin tarihine, kültürüne ve nüfusun çoğunluğunun bağlı olduğu İslam dinine yakından bakmak gerekir. Tarihsel olayların gelişimi, önemi ve günümüzle ilişkisine dair algı ve farkındalık, modern çağda özellikle Ortadoğu'daki Müslümanların yeni deneyimler yaşamalarıyla farklı boyutlar kazanmıştır.

### **Avrupa ve İslam**

Ortadoğu İslamı ve Avrupa Hristiyanlığı ilişkilerinde son yıllarda büyük bir değişim yaşanmakta. Yüzyıllardır yaşanan ikinci büyük değişim bu. Arkasındaki tarihsel süreci inceleyerek bugünü daha iyi anlayabiliriz.

15.yy sonunda Avrupalıların denizden ve karadan diğer bölgelere yayılmaya başlamasıyla 20.yy yarısına gelindiğinde tüm Dünya, Avrupa Medeniyetinin eksenine girmiş oldu. Bazı bölgelere yerleşirken yerli halkları tahakküm, asimilasyon veya ihraç yoluyla bastıran Avrupalılar, bazı yerlerde ise kadim uygarlıklar ve güçlü devletlerle karşı karşıya geldiler. 20. yy'a kadar bunların çoğu ya yenildi ya da boyun eğmek zorunda kaldı; halkları ve toprakları, Avrupa'nın siyasi, kültürel ve ekonomik nüfuzuna açık hale geldi. Avrupa'nın baskın olduğu bu yeni düzende ayakta kalmayı başarabilen birkaçı da, bunu büyük oranda Avrupa tarzını benimseyerek yapabildi. Avrupalılar, Asya ve Afrika'ya yayılırken üç büyük uygarlıkla karşılaştı: Hindistan, Çin ve İslam. Genişleyen Avrupa ile aralarındaki ilişkiler gelişmeye başladı; ancak İslam Uygarlığının diğer ikisinden önemli bir farkı vardı. Hindistan ve Çin Avrupa'ya uzak yerlerdi ve o zamana kadar temasları olmamıştı. Bu kültürlerin ne tarihsel ne de edebi kayıtlarında Avrupa'dan bahsediliyordu. Avrupalılarsa, buraları sadece gezginlerin anlattığı kadarıyla, gizemli diyarlar olarak biliyordu.

O dönemde İslam Dünyasında da pek bilinmeyen Avrupa ismi, sadece Eski Yunan'dan alınıp Arapçaya çevrilmiş coğrafi metinlerde geçiyordu. 19.yy sonunda Avrupa'nın etkisinin artmasıyla, coğrafi ve siyasi olarak kullanılmaya başlandı. Ancak ismi bilinmese de İslam Dünyası, Avrupa gerçeğine eskiden beri alıştı.

İslam Medeniyeti, kendini ortak inancın kabulüyle tanımlayan bir kültür olduğu için, Avrupa'yı da Hristiyanlık alemi olarak adlandırmaktaydı ve bu onlar için, Avrupa isminin ifade ettiğinden çok daha fazlasını ifade ediyordu. Ortaçağ döneminde Müslümanlar için Dünya, Darül İslam ve Darül Harb olarak ikiye ayrılmıştı. Müslümanların zamanla İslam inancı ve hukukunu tüm Dünyaya yayacaklarına inanılıyordu. Başından beri Müslümanlar, doğu ve güney milletlerini İslam'a yöneltilebilecek halklar olarak görürken, kuzey ve batıdakilerin Hristiyanlığa inandığının bilincindeydi.

7.yüzyılda İslam'ın doğuşundan beri Hristiyanlık ve İslam, birbirine düşman olmaktan çok komşuydu. Birbirleriyle olan ilişkileri çok eskidir; Ortaçağ ve modern çağlarda nadiren açığa çıksa da aralarında temel benzerlikler bulunmaktadır. Kendilerinden önceki Musevilik gibi, Hristiyanlık ve İslam da aynı bölgede ortaya çıktı; aynı etkilerle şekillendi. İkisi de, Ortadoğu'nun kadim medeniyetlerinin varisiydi ve Musevilikten, Yunan felsefe ve biliminden, Roma Hukuku ve devlet yönetiminden derinden etkilendi. Her ikisinin de, peygamberlik, vahiy ve kutsal kitaplar konusunda ortak inançları vardır. Aralarında hem tartışma hem de diyalog oluşturabilecek ortak bir dile sahiptirler ki bu, bir tarafta Hinduizm veya Budizm olsa mümkün olamazdı.

Ortak miras kadar yaşam alanları da ortaktı. 7. ve 8. yüzyıllarda Müslümanlık inancının ve devletinin yayılması Hristiyanlığın zararına oldu. Pers İmparatorluğu'ndan o zamanlar çoğunlukla Hristiyanların yaşadığı Irak'ı, Roma İmparatorluğu'ndan ve diğer Hristiyan devletlerden Suriye, Filistin, Mısır, Kuzey Afrika, İber Yarımadası ve Sicilya'yı aldılar. Günümüzde İspanya ve Portekiz, Avrupa'nın İslam'a karşı kaybedip geri aldığı yerler olarak görülür; ancak Hristiyanlık, Levant ve Kuzey Afrika'da, Güney Avrupa'dan çok daha eski ve köklüdür ve özellikle Kutsal Toprakların kaybedilmesi Ortaçağ Hristiyanlığına çok daha büyük bir darbe vurmuştur. Daha sonra Moğolların Doğu Avrupa'ya yayılması ve ardından Müslüman oluşları, Doğu Avrupa'nın büyük kısmının Müslümanların kontrolüne geçmesine neden oldu. Müslümanlaşan Tatarlar Rusya'ya hakim olurken, Osmanlı Türkleri de Balkan Yarımadasından Avrupa'nın merkezine doğru ilerledi.

Hem Hristiyanlık hem İslam, bir diğerinin varlığını kabul etmekte zorlanmıştır. Birbirlerini kafir ilan ederek dine olan yaklaşımlarını göstermişlerdir. Kronolojik olarak Hristiyanlığın önce, Müslümanlığın daha sonra gelişi, birbirlerine olan tavırlarını da belirlemiştir. Her ikisi de kendisini Tanrının insanlığa gönderdiği nihai din olarak görmüştür. Hristiyanlar, ilk semavi din olduğu için Musevilere sınırlı ve temkinli bir tolerans gösterebilir; dinleri sahiciydi ama eksik ve bozulmuştu diyebilir. Müslümanlar hem Museviliği hem Hristiyanlığı, önceki

semavi dinler olarak kabul eder, ancak eksik ve bozulmuş olduklarını o yüzden de İslam'ın mükemmel ve son din olarak gönderildiğine inanırlar.

Bu noktada yine, İslam'ın Avrupa'nın yayılmasına verdiği tepkinin Hindistan veya Çin'den çok farklı olduğunu görmek mümkün. Hindular, Budistler ve benzerleri için Hristiyan Medeniyeti yeniydi ve getirdikleri de hak ettiğine göre değerlendirilebilirdi. Fakat Müslümanlar için, Hristiyanlık ve onunla alakalı her şey tanıdık ve önemsizdi. Hristiyanlıkta doğru olan ne varsa, zaten İslam'a dahil edilmişti; dahil edilmeyenler ise uydurmaydı. Hristiyanlık açısından da bu üç uygarlığa karşı benzer nedenlerle yaklaşım farkı oluşmuştu. Sonuçta İspanya'yı, İstanbul'u fethedenler ya da Viyana'yı kuşatanlar, Hintliler veya Çinliler değil, Müslümanlardı. İncillerinin yerine Tanrı'nın yeni bir kutsal kitap gönderdiğini söyleyenler de onlardı.

Hristiyanlar ve Müslümanlar, birbirlerinin dinine pek az saygı gösterse de, bu dinlerden esinlenen saldırgan güçlerin oluşturduğu tehlikenin de farkındaydı. Bu uzun süre, İslam'ın Avrupa'ya tehdit oluşturduğu anlamına geldi. Ortaçağ boyunca İslam, büyük bir tehlike olarak görüldü. Bir asır içinde İslam orduları, Akdeniz kıyılarını ele geçirdi. Osmanlı'nın yükselmesiyle beraber Doğu Avrupa'da ilerlemeleri modern zamanlara kadar devam etti.

Bugünlerde Haçlı Seferlerini, Batının Üçüncü Dünya üzerine saldırgan emperyalizminin ilk uygulaması olarak göstermek revaçta; ancak bu tarihsel bir yanlıştan ibaret. Esasında 11. Asırda Haçlı ordularının ilerleyişi, Avrupa'yı Müslüman kışkıracısından kurtarmak ve Hristiyanlığın kaybettiği toprakları geri almak içindi. Haçlılar, Güney Avrupa'yı tekrar ele geçirdi ancak Levant bölgesinde başarılı olamadı. Bu defa Araplarla değil, Osmanlılar önderliğinde yeni bir akınla karşılaştılar. Müslümanlar, Hristiyan Anadolu'yu çoktan fethetmişti ve çok yakında Osmanlı, Türk İslam'ını Doğu Avrupa'ya getirecekti. Bu ilerleme, Avrupa'da daha çok tepki oluşturdu. Avrupa'nın 15. yy sonundan başlayarak doğu ve batıya doğru devam eden ilerleyişi, aslında kendisini kurtarma sürecinin uzantısıydı. 18. ve 19. yüzyıla gelindiğindeyse, İslam topraklarının büyük kısmı Rusya, Hollanda, İngiltere ve Fransa İmparatorluklarına dahil edilmişti. Bu süreçte bağımsızlıklarını korumayı başarmış olan Türkiye ve İran bile, toplumun pek çok alanında Avrupa çıkarları, kurumları ve fikirlerinin etkisine girdi.

İslam dünyasının başındakiler, erken tarihlerden itibaren, Avrupa kaynaklı siyasi, askeri ve ekonomik tehlikelerin farkına varmıştı. 16. yy'dan itibaren İslam aleminin lideri olan Osmanlı, Rusların ve Batı Avrupalıların ilerleyişini durdurmak için önlemler almaya çalıştı; ancak fazla üstünde durmadı. Çünkü kendi üstünlüğüne güvenen Osmanlı İmparatorluğu mezhep savaşları, ekonomik ayrılıklar ve hanedanlıklar nedeniyle bölünmüş Hristiyan Avrupa'nın başarılı

olacağına çok ihtimal vermiyordu. Avrupalılar okyanus aşırı ticarete ilerlemiş olabilirdi ama ne de olsa, Avrupa, Asya ve Afrika'nın birleştiği ticaret yollarının kontrolüne sahip olan Osmanlılardı. Avrupalı fikirlerin yayılmasından korkmalarına da pek neden yoktu. Arabistan'ın dışında Müslümanlığı kabul edenlerin çoğu Hristiyanlıktan dönenlerdi. Avrupa Hristiyanlığı içinse İslam, askeri olduğu kadar dinsel bir tehlikeydi. Zaten Oryantalizmin doğuşu da Avrupalı Hristiyanların İslam korkusuyla başlar. Hristiyan alimler, cemaatlerini korumak için Arapça öğrenip Kur'an-ı Kerim'i tercüme ettiler; ancak Rönesans ile birlikte bu yaklaşım değişti. İslam, son gelen semavi din olduğu için, Hristiyanlığı dini açıdan tehdit olarak görmedi. Avrupa dilleri, kültürü ve yaşantısı değil, askeri konular ilgilerini çekti. Örneğin Osmanlı, denizcilik ve ateşli silahlar alanında Avrupa icatlarını geliştirmekte çok başarılıydı. Avrupa Rönesans, reform ve din savaşlarıyla kasıp kavrulurken, İslam Dünyası hiç orali olmadı. Bu sırada, çok az sayıda bilim ve edebiyat kitabı Arapçaya çevrildi. 15.yy sonunda İspanya'dan sürülüp Osmanlı'ya sığınan Yahudilerin getirdiği matbaa, Rum ve Ermeniler tarafından benimsendi. Ancak padişahlar Arapça kitap basılmasına izin vermedi.

17.yy'ın sonunda Osmanlı'nın Viyana'dan çekilmesiyle büyük bir değişim başladı. Osmanlı'nın Kırım ve Mısır'ı kaybetmesiyle, İslam ve Hristiyanlık arasındaki güç dengesi de değişti. Osmanlı neyin yanlış gittiğini ve nasıl düzetilebileceğini tartışmaya başladı. Önceleri devlet memurları ve ordu mensupları tarafından başlatılan çalışmalar, yeni oluşmaya başlayan aydınlar sayesinde toplumun diğer kesimlerine de yayıldı. Askeri reformların yetmeyeceği; altyapı değişikliği ve idari reformlar gerektiği anlaşıldı. 18. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı ordusu ve harp okullarında yabancı eğitimciler görev yapmaya başladı. 19. yy başında Türkiye, İran ve Mısır'dan Avrupa'ya diplomatlar, öğrenciler gönderildi. Yabancı dil öğrenmek bir zorunluluk haline aldı. Bunlarla birlikte, Batılı değer ve fikirler de öğrenilmeye başladı. Batının üstünlüğünün sanayileşme ve özgürlüğe dayandığı, kalkınmak için eğitim, anayasa ve parlamentonun şart olduğu anlaşıldı. Fransız Devrimi etkisiyle, içine dönük İslam alemine sızan özgürlükçü ve laik yeni fikirlerle birlikte, Avrupa bilimi ve felsefesi benimsenmeye başlandı. Avrupa'nın ekonomik, siyasi ve kültürel etkisiyle yaşam tarzları değişti. Yeni kanunlarla yeni siyasi düzen geldi; anayasa ve meclis oluşturuldu. Yeni düzen gazeteci, avukat, öğretmen ve siyasetçilerin oluşmasıyla güçlendi. Edebiyattan, sanata, kılık kıyafetten mimariye pek çok alanda kendini gösteren kabul Batılı tarz, kültürel ve sosyal yaşamın içine işlemeye başladı.

Avrupa'nın yayılma döneminde, Batı etkisinin İslam topraklarına nüfuz etmesi, farklı yerlerde farklı şekillerde oldu. Arap Yarımadası ve Afganistan gibi bölgelerde düşük etkili ve ateşli silahlarla sınırlı kalırken, Kuzey Afrika, Kafkasya ve Orta Asya'da Müslüman ülkeler zorla Avrupa imparatorluklarına dahil edildi. Arada

kalan Osmanlı ve İnan İmparatorluklarında ise, Batı etkisi kültürel, ekonomik ve siyasi her alana işledi. Osmanlı Sultanı II. Mahmut, Mısır'da Kavalalı Mehmet Ali Paşa, bir sonraki kuşakta Atatürk ve İnan Şahı Rıza Pehlevi, emperyalist yöneticilerden çok daha sert politikalar uygulayarak, büyük değişimler yarattı. Batılı sömürgecilerse, Müslüman çıkarlarına ve kurumlarına yaklaşırken daha temkinli davranmaya meyilliydi. Özetle, geleneksel otoritenin üç direğini oluşturan askerler, memurlar ve din adamları, Batı yanlıları ve karşıtları olarak ikiye ayırdı. Ancak, modernleşme ve Batılılaşmanın en şiddetli savunucuları daima askerler olmuştur. Bunun nedeni, sorunla doğrudan yüzleşmiş olduklarından hayatta kalabilmek için, değişimin şart olduğunu ilk fark eden olmalarıdır. Müslümanların Batı ve Batılılaşmaya yaklaşımı da, tepki, karşı tepki, ret ve geri dönüş şeklindedir.

Günümüzde İslam dünyasının Batıya karşı genel tavrı düşmancadır. Bu da gavur ve kafir olarak görülen düşmanın boyunduruğu altında yaşamak zorunda kalmanın getirdiği, uzun zamandır devam eden bir aşağılanma ve içermenin dışavurumudur. Müslümanlar, İslam tarihinin büyük kısmında üstünlük ve tahakküme alışık olduklarından Avrupa sömürgeciliğini asla içlerine sindirememişlerdir. Dolayısıyla bugün karşımıza çıkan hınç uzun süreli bir birikimin sonucudur. 20.yy ortasından itibaren Batı'nın yıkıcı dünya savaşlarından sonra itibarının sarsılarak geri çekilmesi, sonunda teknolojik silahların Müslümanların eline geçmesi, petrol kaynaklarının keşfi ve istismarı İslam toplumunda giderek artan hincin ifade edilmesine imkan yaratmıştır. İslam dünyasında değişimin asıl kaynağı Batı dünyasıdır. Batılı fikirler ve kurumlar İslam toplumlarını değiştirmiştir. Şimdi sıkıntı ve öfke yaratan da bu değişikliklerdir.

Müslümanlarca Doğu Avrupa ve Batı Avrupa'ya duyulan tepki farklıdır. Bunun nedeni, devam eden ilişkilerin farklı olmasıdır. Batı etkisi devam etmesine karşın, Batılı güçler İslam topraklarından çekilmiştir. Doğu Avrupa'nın yayılışından etkilenen Müslüman bölgeler, hala Avrupa tabanlı bir siyasi sisteme sahiptir ve dolayısıyla bu ülkelerdeki tepki ya başlamamıştır ya da başladıysa bile ciddi biçimde engellenmektedir. Elbette, İslam vaizlerince maddiyatçılığın göstergesi olarak kınanan sinema ve televizyonun ahlaksızlığı ve tüketim toplumunun zevk-ü sefası, Batı kaynaklıdır; popüler eğlence ve müsrif tüketimden Sovyetleri suçlamak imkansızdır.

Tabii ki bunların yarattığı düşmanlıktan daha önemlisi, İslam toplumunu sarsıp iyice hırpalamış olan, Batının müdahaleci ve yıkıcı güçlerine karşı gelişmiş bulunan genel kızgınlıktır. Bu öfkenin altında, herhangi bir politikadan çok daha derin sebepler yatmaktadır. Karşımızdaki devletler arası bir çekişme değil medeniyetler arası bir çatışmadır. Sorunların devletler arasında tartışılıp çözülmesini bırakın, formülize edilmesi bile oldukça zordur. Bu çatışma ve genele yayılan kızgınlık halinde benzerlikler yerine farklılıklar öne çıkarılarak her şey

abartılmakta ve her türlü kavga körüklenmektedir. Dolayısıyla, sorunlar çözümsüz kalmaktadır. Batı Medeniyetine karşı süregelen tikslenmeyle birlikte bu düşmanlığın, Batının lider güçlerine yöneltmesi doğaldır.

Avrupa'nın Müslüman ülkeler üzerindeki ekonomik egemenliği sona ermiş; yerini, Ortadoğu petrol ve pazarlarına bağımlılığa bırakmıştır. Şu anki çatışmalar uluslararasıdan ziyade bölgeseldir. Irak-İran, Türkiye-Yunanistan; Fas-Cezayir gibi. Ayrıca pek çok ülkede süregelen ihtilaflar etnik, ideolojik, sosyal veya mezhep çatışmalarına bağlıdır. Emperyalist güçlerin Ortadoğu'dan çekilmesi sonucunda ortaya çıkan küçük devletlerin egemenliğinden daha azametli; daha eski ve kapsamlı bir kimliğe ve bu ülkeleri yöneten despotlarınkinden daha asil bir otoriteye duyulan özlem sürmektedir. Bu ihtiyaca en ikna edici cevabı, sadece bir din değil bir kimlik, bağlılık ve otorite sistemi bütünü olarak, İslam sunmaktadır. Bunun cazibesini, İslam topraklarında yaygın olan kullanılmışlık, aşağılanmışlık, ihlal edilmişlik hissi güçlendirmektedir. Ortadoğu ülkelerinin ekonomik, sosyal ve siyasi koşullarının ciddi anlamda kısıtlandığı şu dönemde İslam'ın özüne dönüş çağrısı güçlü bir etki yaratmaktadır. Politikaları, amaçları ve yöntemleri birbirinden farklı olsa da, Suudi Arabistan, Libya ve İran, Müslüman köktendinciliğin başını çekmektedir. Ortak arzuları, modernleşmenin getirdiği siyasi ve ekonomik faydaları koruyup toplumu muhafazakarlaştırmaktır. Nefret duyulan ekonomik mekanizmanın kendisi değil, yabancılar tarafından kontrol edilmesi veya sömürülmesidir.

Müslüman Arapların Hristiyanlığa ait toprakları ele geçirmesinden, 1683'te Türklerin II. Viyana Kuşatması'na kadar olan dönemde, iki medeniyet arasındaki ilişkinin biçimi Müslümanların ilerleyişi, Hristiyanların geri çekilmesi şeklindeydi. O zamanlar çekişmenin nedeni, Avrupa'ya kimin sahip olacağıydı. Keşiflerle birlikte, Avrupa ticareti Asya ve Afrika'ya yayıldı. Ancak bu, ticaretin güç anlamına gelmesinden çok önceydi. Asıl önemli değişim, Türklerin Viyana yenilgisini takiben yaşandı. 1699 Karlofça antlaşmasıyla durum tersine döndü. Avrupa ilk defa galip gelmişti ve bozguna uğrattığı Osmanlı'ya anlaşmayı kabul ettirdi. Bunu izleyen 2,5 asır boyunca Avrupa ilerledi, İslam geri çekildi. Topraklarına nüfuz eden Avrupa, İslam dünyasını böldü.

Şimdi ikinci büyük değişim zamanı; ve bu hızla gerçekleşmekte. Avrupa'nın ekonomik egemenliği sona erdi ve bazı açılardan işler yine tersine döndü. Şu anda klasik Osmanlı dönemine benzer şekilde Ortadoğu zenginliği ve pazarlarına duyulan ihtiyaç, Avrupa siyasetinin belirleyicisi ve baş etkenlerinden biri. Aynı zamanda askeri dengelerde de değişim söz konusu. II. Dünya Savaşı sonuna kadar Avrupa bölgede hakimken, hatta Ortadoğu topraklarında birbiriyle savaşırken, artık işler bayağı değişti. Artık Ortadoğu çıkarları, farklı bir savaş haliyle,

ihtilaflarını doğaçlama bir biçimde Avrupa meydanlarına taşıyor. Hem Avrupa'yla hem birbirleriyle savaşmaya başladılar.

Müslüman ülkelerin çoğu Batı'ya karşı besledikleri gareze rağmen, Milletler Cemiyeti'ne, sonra da Avrupa Ekonomik Topluluğu'na katıldı. Kanunda laik ancak nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan Türkiye, AB tam üyeliğine başvurdu. Şüphesiz ki; Türklerin ve diğer İslam milletlerinin gelecekteki tavrını, Batılı Devletlerin bu üyelik başvurusuna gösterdikleri yaklaşım belirleyecek.

Belki de en önemlisi, uzun vadede Batı Avrupa'da yaşamakta olan Müslümanlar meselesi. Kuzey Afrika, Ortadoğu ve Türkiye'den, Hindistan'dan Avrupa'ya işçi ve göçmen olarak gelen bu insanların siyasi etkisi sınırlı da olsa günden güne artmakta. Fakat, çocukları Avrupalı olacak; vatandaşlık haklarının hepsine sahip olacaklar. Avrupa'da doğdukları için, İngiltere, Fransa ve Almanya vatandaşlığına doğrudan sahip olacaklar. Milyonlarca Avrupa doğumlu Müslüman nüfusu, hem Avrupa, hem İslam, hem de ikisi arasındaki ilişkiler üzerinde muazzam ve tahmin edilemeyecek sonuçlar getirecek.

### **Hristiyanlık ve İslam'da İktidar Kavramı**

Hristiyanlıkta Tanrı ve hükümdar, iki ayrı otorite; kiliseyle devlet, farklı kurallara göre işleyen iki ayrı kurumdur. Kavramsal olarak en başından beri ayrı kurumlardır. İslam'da ise, moderniteye kadar böyle bir ayrım görmeyiz. Bu zaten anlamsız da olurdu. Çünkü, İslam açısından ikisi ayrılmaz bir bütündür; ve hükümdar, Tanrı'nın kurallarını yeryüzünde uygulayan kişidir. Hristiyan aleminde bu ikisi bazen birlik, bazen çatışma içinde, ancak hep ayrı kurumlar halinde varlıklarını sürdürdü. Hristiyanlık bünyesinde bir arada var olan bu iki güç arasında süregelen mücadelenin, Ortaçağ'da, papayla imparator arasında çekişmeye dönüşmesinin ardından önce Reform; peşinden de din ve siyaset ilişkisine çok farklı yaklaşan Protestanlık doğdu. Bu gelişmeler, Hristiyanlık tarihinde yıkıcı mezhep savaşlarına yol açtı. Halbuki İslam tarihinde, bu boyutta bir çatışmadan söz etmek olanaksızdır. İslam'daki mezhep ayrılığı Hristiyanlıktakinden farklıdır. Osmanlı ile İran birbiriyle savaşmıştır; ama bunun mezhep ayrılığıyla ilgisi yoktur. İslam, Protestan tarzı bir reform veya Rönesans yaşamamıştır. Bu kavramlar Hristiyan kökenli olduğu için, İslam dünyasında pek itibar görmemiştir. Ancak, İran'daki otoriter sistem altında, İslam Dininin hiyerarşi, engizisyon ve din işleri başkanlığı gibi mecralarla tam anlamıyla kurumsallaştırılması İslam reformuna yol açabilir. Hristiyanlığın yaşadığı din savaşlarına nihai çözüm, muhtemelen başka da seçenek kalmadığı için, kilise ve devletin ayrılması olmuştur. Bu, pratikte de, kanunda da kabul edilmiştir. Böylece hem siyasi iktidarın dini meselelere

karışması, hem de dini zümrenin, devletin siyasi iktidarını kendi amaçları uğruna kullanması engellenmiştir.

Hristiyanlıkta, dünyevi olanla ruhani olanın, başından beri ayrı tutulmasına rağmen, İslam'da modern zamanlara kadar insan faaliyetleriyle onları düzenleyen kuralları, dinle siyaseti ayırmak mümkün değildi. Klasik Arap dünyasında dünyevi ve kutsal, manevi ve maddi, dini ve laik gibi ikili kavramlar ve bunların yaşam içinde ayrı alanlara sahip olması söz konusu değildi. Arap dünyasının bu ayrımla tanışması dış etkenler sonucunda oldu. Son yıllardaysa, İslam aleminde bu Batılı etkenler, saldırıya uğradı, zayıflatıldı ve itibar kaybettirildi. Genel olarak, yalnızca küçük çaplı seçkin bir sınıf tarafından kabul görmüş olan bu ayrımın getirdiği fikirler iyice yıpratıldı. Dış etkenlerin zayıflamasıyla birlikte, kökleri derinlerde yatan eski algılara, kaçınılmaz bir dönüş başladı.

Üç büyük Din de Ortadoğu'da doğmuştur ve aralarındaki politik farklar, kutsal kitaplarda net bir şekilde ifade edilmiştir. Hazreti Musa, halkını kölelikten kurtarmış; ama Vaat Edilen Topraklara girememiştir. Hazreti İsa çarmıha gerilmiş; ve müritleri, Roma İmparatoru Hristiyan oluncaya kadar, zulüm gören bir azınlık olmuştur. Hazreti Muhammed ise, hayattayken daha başarıya ulaşmış ve çok geçmeden imparatorluğa dönüşecek bir devletin başına geçmiştir. Humeyni'nin hatırlattığı gibi, Hazreti Muhammed sadece bir cemaat yaratmakla kalmamış; aynı zamanda bir yönetim biçimi, bir toplum ve devlet düzeni kurmuş; bir hükümdarın yapmakla yükümlü olduğu her şeyi yapmıştır. İslam'ın başından beri din ve devlet, bir bütün olarak algılanmıştır. Müslümanların belleğinde, kutsal metinlerde ve tarihçelerde bu iki kavram aynıdır. Diğer iki dine kıyasla, inanç ve iktidar arasındaki bu yakın ilişki, İslam için karakteristik özellik olarak süregelmiştir.

Tarihi farklılıklar bununla sınırlı değildir. Hristiyanlığın yükselişi, Roma İmparatorluğu'nun çöküşüne denk gelir. Bu yüzden Kilise, ayakta kalabilmek için kendi yapılarını kurmuştur. Hristiyanlığın, "mazlumların yasaklı dini" olduğu zamanlarda Tanrı, müritlerini, imanlarını arındırmak için çileye ve sınava tabi tutan ilahi güç olarak görülmüştür. Hristiyanlık Roma İmparatoru Konstantin tarafından kabul edilip devlet dini olduğunda, Hristiyanlar yönetimi ele geçirmek isteğiyle, kurumları yeniden düzenlemiştir. Hatta pek çok Hristiyan için, Roma Kudüs'ten; Latince de Arami dilinden daha kutsal sayılır. Öte yandan İslam, yeni inancın yayılmasıyla güçlenen bir imparatorluğun doğuşuna paralel olarak yükselmiştir. Arapça, yeni inancın vahyolunduğu dil olduğu için, kutsal sayılmaya başlanmıştır. Müslümanlar için devlet ilahi adaletin buyurduğu bir gerekliliktir ve Tanrı inancını savunup yaymaya ve kurallarını uygulamaya yarar. Evrenin bu şekilde algılanışında Tanrı, kullarını sınavan olarak değil, kullarına yardımcı olarak görülür. Kullarının başarısını isteyen ve onayını kullarına zafer ve hakimiyet bahşederek gösterendir. Elbette İslam alemindeki bazı azınlık ve muhalif



mezhepler için bu algı, kısmen farklıdır. Şiiilerde, neredeyse Hristiyanlıktakine benzeyen bir çile ve tutku kavramı mevcuttur. Bu durum, zafer gösterisi peşindeki militanların radikalizmiyle birleştiğinde her an patlamaya hazır, kuvvetli bir sosyal güç oluşturur.

İslam'ın erken dönemine ait bu algılar, halen önemli sonuçlar doğurmaktadır. Bunların etkisi, özellikle Müslüman öz bilincinin şekillenmesi ve karakterinde göze çarpar. Müslümanların çoğu için İslam, kimlik ve sadakatin, dolayısıyla da otoritenin ve otoriteye bağlılığın temelidir. Dünyanın her yerinde, farklı zamanlarda, farklı amaçlarla insanların, kendilerini ülke, ulus, ırk, sınıf, dil veya başka kriterlere göre tanımlaması gibi, İslam'da da kendini algılama önem taşır. İslam'da kimliğin temelini oluşturan unsur dindir. Dolayısıyla, yerliyle yabancıyı, içeriden olanla dışarıdan olanı ayırt eden de budur. Hatta zaman zaman, ve dost düşman bile bu ayırım üzerinden belirlenir. Elbette diğer bağlılıkların da önemi vardır; ama etkili olabilmeleri için dinsel, en azından mezhepsel bir biçim almaları gerekir. İnananla kafir ayrımı, yazılı belgelerde de açıkça görülebilir. Bu ayrımı tarihsel olarak iki örnekle netleştirmek mümkün: 17.yüzyılda Kanuni Sultan Süleyman'ın Viyana'ya gönderdiği askeri heyetin raporunda, kaleyi bekleyen muhafızlardan, "kafir" diye bahsedilmektedir. 19.yy'da İstanbul'da yayınlanan günlük gazete ise, Köprüde meydana gelen bir kazada yaralanan gayrimüslimden, gavur olarak bahsetmektedir. Her iki örnek de farklı biçimlerde, İslam'da dinin, kimliğin temeli olduğuna dair genel algıya işaret etmektedir.

Müslümanlıkta kimlik ve bağlılık algısının diğer dinlerden farklı olduğuna çarpıcı bir örnek de, uluslararası ilişkiler alanından verilebilir. Başka ülkelerin devlet başkanları dini tercihlerine göre toplantılar düzenlemez; hatta dine dayalı gruplaşma, Modern Dünyada fikren bile saçma bulunur. Oysa İslam Dünyasında gayet normal karşılanan bir şekilde, yönetimi monarşi veya cumhuriyet; hükümetleri muhafazakar veya radikal olsun 57 devlet başkanı, İslam Konferansında bir araya gelip işbirliği yapabilmektedir. 60 yıldır düzenlenen zirvede, Üyeler yapısal, ideolojik ve siyasi farklılıklarına rağmen, anlaşmaya varıp ortak hareket edebilmektedir.

İç işlerinde de benzer bir fark görülebilir. Çok partili açık demokrasilerde, kendilerine Hristiyan veya Budist diyen partiler olsa da, sayıları azdır ve seçmenlere yaklaşımlarında dini konular, ufak bir rol oynamaktadır. Oysa ki İslam ülkelerinin çoğunda din, iç politikada, dışişlerinde olduğundan çok daha önemli bir yer tutar ve güçlü bir siyasi etkidir.

İslam'da din, kimliğin esası olarak algılandığından, dini kimlik, devlete bağlılık anlamına da gelir ve yönetime sadakat talebini de oluşturur. Çoğu Müslüman toplumda kişinin sadakati veya sadakatsizliği, genelde din üzerinden ölçülür. Burada önemli olan dini inançtan çok, toplumsal bağlılıktır. Gelenek ve

uygun davranış, görünüşte bağlılığın belirtisi olarak kabul edildiğinden, aykırı düşünceler sadakatsizlik, inancından dönmekse, hıyanet olarak görülür. Son iki asırda yaşanan yoğun değişime karşın İslam, Müslüman ülkelerde en çok kabul gören mutabakat biçimidir. Müslüman ülkelerde dini semboller ve çağrılar, toplumsal güçlerin hükümetten yana veya karşısında olsun, harekete geçirilmesi ve seferberliği için hala en etkili kuvvetlerdir. Nitekim kimlik ve bağlılıkla birlikte otorite de, İslam tarafından belirlenir. Batılı düzenlerin çoğunda siyasi otorite, düşünce ve pratikte egemenliğini, miras ve gelenekten; daha modern zamanlardaysa halktan alır. Otoritenin hanedan içinde intikali elbette ki, dünyanın her yerinde olduğu gibi, İslam topraklarında da yerleşti; ve Bağdat halifeleri, Osmanlı sultanları gibi hanedanlar, İslam tarihinde büyük rol oynadı. Fakat halefiyet, bir çeşit tayinle veya seçimle oluyordu. Hükümdar ölünce saltanatın en büyük erkek çocuğa devredilmesi, modern zamanlarda Avrupa tarafından tanıtılincaya kadar, İslam dünyasında bilinmiyordu. Şu andaysa, bazı cumhuriyetler de dahil olmak üzere tüm İslam Dünyasında yaygın olarak uygulanmakta. Geleneksel İslam görüşünde bir hükümdarın yetki kaynağı, halef selef veya halkı değil, Allah'ın kendisidir. Otoritenin de kanunun da tek kaynağı odur. Eğer hükümdar veya yönetici Allah'ın hükümdarıysa ve Tanrının kanununu uyguluyorsa, ona itaat etmek dini bir vazifedir. Otoriteye itaatsizlik ise, suç olduğu kadar günahdır. Hem bu dünyada hem de ötekinde cezalandırılır. Ancak, hükümdar gücünü Tanrıdan almıyorsa ve uyguladığı kanun Tanrınıninki değilse, o hükümdar gaspçı bir zorbadır. Bu durumda, itaat vazifesi ortadan kalkar ve itaatsizlik sadece bir hak değil, aynı zamanda bir görev olarak ortaya çıkar.

Bir hükümdarın meşruluğu veya devlet başkanlığını gasp etmesi gibi konular, İslam alimlerince asırlardır tartışılmaktadır. Bir hükümdar nasıl meşru olur ve meşruluğunu ne zaman kaybeder? Hangi koşullarda ona itaatsizlik hakkı doğar, ya da İslami açıdan itaatsizlik vazifesi hangi durumlarda başlar; bir hükümdar ne zaman devrilebilir? İslam bünyesinde de kendine has devrimci ideolojiler mevcuttur; ve bu devrimci hareketlerin tarihsel kayıtları bulunmaktadır. İslam toplumunun belleğinde bu anıların hala güçlü bir çekiciliği vardır. Son dönemde İran'da ve bölgedeki diğer ülkelerde meydana gelen olaylar, bu anılara yeni bir anlam kazandırmıştır.

Modern tarihin büyük bölümünde, iki asrı aşkın bir süre boyunca İslam'ın merkezi olan toprakların, Avrupalı sömürgeci güçlerin etkisi ve egemenliği, hatta bazen doğrudan idaresi altında kaldığını gördük. Bu dönem boyunca sömürgeciliğe verilen tepkiler, kabul ve taklit; karşı koyma ve isyan gibi farklı biçimlerde gelişti. Eğitimli ufak bir kesim değil de kitlelerin dahil olduğu gerçek bir toplumsal ayaklanma olduğunda, isyan hareketi kendini milliyetçi, vatansever, sosyal veya ekonomik yönden değil, İslami açıdan ifade etti. 19. yy'da Avrupalıların İslam

topraklarına yayılmaya başladığı dönemde, İngilizler Hindistan'ın Müslüman kuzeybatısını, Ruslar Kafkasya'yı, Fransızlar Kuzey Afrika'yı işgal ettiğinde, en etkili ve ısrarcı direniş, Hindistan'da Ahmet Barelvi (1786- 1831), Dağıstan'da İmam Şamil (1797-1871) Cezayir'de Abdül Kadir (1808-1883) gibi Müslüman dini liderlerin önderliğinde, İslam kardeşliği örgütlerince yürütülen İslami direnişler oldu. Üç direniş de durduruldu. Bunu, bir kabul ve bir raddeye kadar uyum sağlama dönemi takip etti. İngiliz, Fransız ve Rus imparatorluklarının Müslüman tebaası, aralarında karşı çıkanlar olmasına rağmen, efendilerinin dilini öğrenmeye ve kültürel kalıplarını benimsemeye başladı.

İslami direnişin ikinci dönemi, 19.yy sonuna doğru geldi. Avrupa istilasını ve tahakkümüne karşı ilk defa İslam Dünyasının birleşmesini hedefleyen bir siyasi hareket doğdu: Pan-İslamizm yani İslam Birliği. O zaman bu hareketlerin, biri "devlet destekli ve genelde diplomatik olarak kullanılan", diğeri ise "muhalif ve sosyal radikalizmin bir nebze ötesine geçen" şeklinde iki farklı türe ayrıldığını, devamında da bunun, Pan-İslam akımının karakteristik özelliği haline geldiğini gördük.

20. yy başında, Dünyanın lider güçleri Avrupalı imparatorluklardı; bu nedenle anayasaya dayalı parlamenter yönetimler, başarının formülü olarak görülmeye başlandı. Bu algı, İran ve Osmanlı İmparatorluğunda anayasal devrimlerle kendini gösterdi. 1918'de Batılı kuvvetlerin galibiyetiyle güçlendi. Bir süreliğine yeni bir İslami militanlık dalgası görüldü. Fakat laik, Kemalist Türkiye Cumhuriyeti ile Transkafkasya ve Orta Asya'da Sovyetler Birliği'nin güçlenip sağlamlaşmalarıyla, bu İslamcı faaliyetler sona erdi. Ortadoğu genelinde, bazı yerlerde sosyalist, bazı yerlerde milliyetçi ve bazen ikisi birlikte olmak üzere, laik hareketlerin hakim olduğu bir döneme girildi.

1930'ların sonunda bu süreci zayıflatan yeni İslamcı militanlar türedi; ama 50'lerin başında, özellikle militan faaliyetlerin ana merkezleri olan İran ve Mısır'da olmak üzere, güçlü yöneticiler tarafından bunun da önüne geçildi. İran Şahı ve Mısırlı Cemal Abdülnasır, birçok açıdan farklı olsalar da, kurmaya çalıştıkları rejime tehdit olarak gördükleri unsurlar ortaktı. İslamcı militanlığı kontrol altına almak için her şeyi denediler. İran'da Şah başarısız oldu ve devrildi. Yerine militan İslamcı bir rejim geçti. Mısır'da ise Abdülnasır'ın selefi Enver Sedat suikasta uğrayınca, yerine geçen Mübarek hala başta, ama her geçen gün artan bir biçimde radikal İslamcı muhalif güçlerce tehdit edilmekte. Böylesi güçler şu anda tüm İslam Dünyasında ve ötesinde aktif halde. Dönek ve hain olarak gördüklerine saldırıyorlar. Önce yurt içinde sonra yurtdışında nihai düşmanları saydıkları imansızlara saldırmayı hedeflemekteler.

## İslam ve Musevilikte Din ve Siyaset

Üç ilahi Din de aynı bölgeden çıkmıştır ve elbette ortak özellikleri vardır. Musevilik ve İslam'a yakından baktığımızda bu benzerlikleri bulmak zor değildir. Hem Yahudilerin medeni kanunu, tören kuralları ve dini efsanelerini kapsayan Babil Talmudunun, hem de İslamın ilahi kanunu Şeriatın doğduğu yer Irak'tır. Şeriat, Arapça bir şeye giden yol anlamına gelir. İbranicede *halakha* aynı anlamda kullanılır. Prensipite, İslam devletinde yasama erki yoktur; o yüzden yasama meclislerine de gerek yoktur. Şu anda tüm Hristiyan aleminde bir tür meclis düzeni vardır. Az ya da çok demokratik olsun, kanun koymak üzere kurallar çerçevesinde bir araya gelirler. Pratikte ise, elbette Müslüman yönetimler de kanun koyup değiştirir. Binyıldır aynı temel yasal ilkelerle devam edecek halleri yoktu tabi ki. Fakat, bu yasama süreci gizli ya da üstü kapalı işler. İlahi adaletin ve ebedi kanunun netleştirilmesi ve uygulanmasına yönelik olarak yargıçların yorumlamaları veya hükümetlerin düzenlemeleri şeklindedir. Bu, daha büyük bir farklılığın parçasıdır.

Musevilik, Hristiyanlık ve İslam gibi, hem bir din hem de bir kültürdür; ancak bir medeniyet değildir. Musevilik bu iki medeniyetin de bir parçası olagelmıştır. Yahudilerin çoğu son on dört asırdır Hristiyan ya da Müslüman hükmünde yaşamış; bu medeniyetlerde bir alt kültür olmuşlardır. Musevi tarihinin yaratıcılık ve başarıları, Hristiyan veya Müslüman topraklarda gerçekleşmiştir. Musevi yaşantısı bundan doğrudan etkilenmiştir. Bu iki medeniyetin içinde yaşayan Yahudiler, kültürel ve sosyal açıdan ikisinden de derinden etkilenmiştir.

Tarihsel açıdan iki tür Yahudi vardır: İslam Yahudileri ve Hristiyanlık Yahudileri. Yani, İbranicede Almanya anlamına gelen Aşkenaz ve İspanya anlamına gelen Seferat Yahudileri. Elbette bu ayrım, dini açıdan veya ibadetleri arasındaki ufak farklılıklardan değil, medeniyet ve kültürle ilgilidir. Törenlerde kullandıkları nesnelere bile, geldikleri ülkenin baskın diniyle benzerlik gösterir. Evlilik gibi mahrem bir konuda bile hahamları, İslam topraklarında yaşayan Yahudilere çokeşliliğe izin verirken, Hristiyanlık Yahudileri tekeşlilikle sınırlandırılmıştır. Din adamları da kıyafetlerine varıncaya kadar ruhban sınıfı veya ulema ile benzerlik gösterir.

Son zamanlarda Batı dünyası, Judeo-Hristiyan geleneğinden bahseder olmuştur. Aslında kadim bir gerçeği ifade etmesine rağmen bu deyim, yeni kullanılmaya başlanmıştır. Modern zamanlarda bu ifadeye karşı çıkan yok, ama eskiden olsa iki tarafı da çok kızdırdı. Aslında aynı şekilde Judeo-İslam geleneğinden de söz edilebilir.

Bugün İsrail'de bu iki farklı gelenek karşılaşmış ve bir araya gelmiş bulunmaktadır. 50. yılını kutlayan bir ülkede, toplum ve siyasal rejim için bu kısa

bir zamandır. Musevi Toplumu, bundan önce, 30 yıl İngiliz, daha öncesinde dört yüzyıl kadar Osmanlı, daha evvelinde ise, bin yıl kadar Müslümanların hakimiyetindeydi. Tabii ki bunların izi kaldı. Şaşırtıcı biçimde İsrail Devleti sadece İngilizlerin değil, Osmanlının da selefidir. İsrail, devlet düzeni olarak toplumsal alışkanlıklar ve geri kalanı açısından kısmen klasik, büyük oranda da 19 yy. ve 20. yy. başında reform gören Osmanlı sistemini devam ettirmektedir. Osmanlı mirası, İsrail'de Osmanlının devamı niteliğini taşıyan başka devletlerden çok daha muhafazakar biçimde korunmuş ve sürdürülmüştür. Balkan devletlerinden, Türkiye Cumhuriyetinden veya herhangi bir Arap ülkesinden çok daha fazla. Millet sistemini benimsemiş olan Osmanlı İmparatorluğu, bunu tam anlamıyla 19. yy'da düzene oturtmuştur. Her dini cemaat kendi liderleriyle kendi kurallarına uygun, kendi eğitim kurumlarına sahip bir biçimde yaşıyordu. Evlilik, boşanma, miras işleri dini topluluklara aitti. Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler aynı mahallede yaşasalar da, kuralları çiğneyenler, kendi din adamlarınca cezalandırılıyordu. Osmanlının bu uygulamaları modern İsrail devletinde de görülmektedir. Kılık kıyafet açısından bile hahamlar, 19. asırdan kalma Osmanlı din adamlarına benzemektedir.

Hristiyanlık ve politikalarından bahsederken, kilise ve devlet sorunlarından, ilişkilerinden bahsetmek adet olmuştur. Kilise, hem ibadet, hem de dini kurumsal yapının kendisi anlamına gelir. Oysa ki sinagog veya cami için bu geçerli değildir. Böyle bir benzetme yanlış olur. Yapılıyorsa da cehaletten kaynaklanmaktadır. Hristiyan aleminde kilise ve devlet, toplumda iki ayrı alanı ifade etmek için kullanılmakta: biri siyaset ve iktidarla, diğeri ise din ile ibadetle ilgilenen yapılar. İkisinin de kendi kurumları, personeli ve kuralları var. Tarih boyunca bu ikisi birleşse de ayrılrsa da, hep iki ayrı kurum olmuş. Fakat İslam ve Musevilikte benzer bir ayırım yok. Hristiyanlık ve İslam için din ve politikayı ve ikisinin bu toplumlardaki etkileşimini tartışırken, dini ve siyasi erkin bu iki toplumda nasıl uygulandığını tarihi belgelerden izlemek mümkün.

İslam tarihinin on dört asrına ve Hristiyanlığın on altı asrına bakarak bu konuya değinelim. İki binyıl değil de on altı asır dememin nedeni, Hristiyanlığın 313'te Konstantin'in Hristiyan oluşuyla Roma Devletinin resmi dini olarak kabul edilmesine kadar iktidarla uğraşmamış olması. İslam'da ise Muhammed daha hayattayken bir devlet kurup yönetti. İslam'da inanç ve iktidar birlikte tanımlandı. Hristiyanlıkta ise devlet, şehitlik ve zulümle geçen asırlar sonrasında ele geçirildi. Musevilere gelince, çok daha küçük bir topluluk olmalarına rağmen, siyasi yazınları kapsamlıdır. Genel olarak uygulanan prensip, "devletin söylediği olur" ilkesidir. Yahudilerin egemenlik deneyimi sınırlıdır. Kadim Yahudi Devletleri çok eski zamanlarda kalmış, yenisinin ise tarihi genelleme yapmak için çok kısadır. Hristiyanlık ve İslam Dünyasının tecrübeleriyle karşılaştırmaya yetmeyebilir; ama

yine de cemaatlere özerklik verilen ülkelerde, Musevi siyasi yaşamı dikkate alınabilir. Osmanlı millet anlayışında olduğu gibi, Doğu Avrupa'da da benzer yaklaşımlara rastlamak mümkün. Fakat bu cemaat otoritesi, Müslüman ülkelerde de Hristiyan ülkelerde de daima sınırlı tutulmuştur. Geri alınabilir haklardan ve yetkilerden oluşur; ve baskın olana benzer. Hahamlar, devlet olsa da olmasa da, hatta çoğunlukla koşulların gerektirdiği gibi devlete rağmen ve hangi medeniyet altında yaşarlarsa yaşasınlar, kendilerini Yahudi kimliğinin garantisi olarak görmüş oldukları anlaşılmaktadır. Musevilikte kilisenin eşleniği bir kurum yoktu.

Müslüman deneyimi ise biraz daha farklı. Devletin başı, dini lider olarak da kabul edilirdi. Hz. Muhammed'den sonraki halifeler, peygamberin dini otoritesini devam ettirdiler. Müslüman kuram, halifeyi, devlet başkanını manevi lider olarak değil, ama dini lider olarak görürdü. Hristiyanlıktaki gibi ayrı bir dini kuruma ihtiyaç yoktu. Bazı açılardan hahamları model almış olan ulema, din ve hukuk alimleri olarak görülürdü. İslam'ın ilk dönemlerinde bir mecburiyet olarak gördüğü devlete güvensiz yaklaşan, dolayısıyla devlet işlerine pek bulaşmayan ulema, Ortaçağda İslam dünyasının üç koldan saldırıya uğraması (Batı'dan Haçlılar doğudan Moğollar ve içeriden Şii ve İsmaili saldırıları) karşısında devletle yakınlaşmıştır. Zamanla meslek halini alan din adamlığı maaşa bağlanınca, hiyerarşi de oluştu. Dolayısıyla, devlet mekanizmasının bir parçasına dönüşen dini hiyerarşi, kendi kuralları gerektirdiğinde devlete karşı gelebilen bağımsız bir örgütlenmeydi. Osmanlı İmparatorluğunda Şeyhülislamın padişahı kurallara uymadığı takdirde tahttan indirme hakkı bulunuyordu.

19. yy. Osmanlı reformları ve diğer ülkelerdeki daha küçük çaplı akımlar çok sayıda değişiklik getirdi. Mesela ulemanın, devlet memuru haline dönüştürülüp devlet mekanizmasının parçası haline getirilmesi gibi. Bundan çok daha önemlisi, kanunların kademeli olarak laikleştirilmesi, medeni kanun, ticaret hukuku ve ceza kanununun düzenlenip şeriat kanununa takviye edilmesi, sonunda da şeriatın yerine geçmesi oldu.

İslam Dünyasında yeni dönem, Fransız Devrimi fikirlerinin etkisiyle başladı. Bu döneme, Rönesans, Reform ve bilimsel devrim gibi daha önceki Avrupalı ilerlemelerin etkisi olmadı; çünkü bu fikirler Hristiyan kökenli oldukları için, bertaraf edilmişti. Fransız Devrimi ise, Hristiyan menşei taşımıyordu; hatta Hristiyanlık karşıtı olarak sunuluyordu. Mısır'ın Fransız işgaliyle Batıya açılım ve Batılı kurumlarla tanışma başlayınca, merak da giderek artar. 19. yy'da Batı'ya açılmanın hızlandığı dönemde, üç devlet modeli ilgi çekiyordu: Fransız modeli Devrimci cumhuriyet; İngiliz modeli krallığa bağlı sınırlı anayasal otorite; Avusturya-Alman tarzı bağımsız kurumlarla uğraşmayan kanuna dayalı devlet modeli.

Şu anda da İslam Dünyasında bunun farklı çeşitlerini görmekteyiz. Bir yanda tamamen geleneksel olan ya da öyle olduğunu iddia eden ülkeler var. Örneğin Şeriatle yönetilen Suudi Arabistan “Kur’an anayasamızdır” diyor. Örneğin Mısır gibi uzlaşmacı görünenler var; bazı yasalar laik, ama medeni hal kanunu şeriate bağlı. Örneğin, dinin tamamen devlet işlerinden ayrıldığı eski Sovyet Cumhuriyetleri ve Türkiye gibi tamamen modern ülkeler de var. Şeriatın hiçbir alanda yasal gücü veya geçerliliği yok. Türkiye gibi şeriatın geçersiz kılındığı veya kapsamının azaltıldığı ülkeler olduğu gibi Afganistan, Pakistan, Sudan, İran gibi yeniden Şeriat düzeninin getirildiği ve kapsamının iyice genişletildiği ülkeler de var. Dolayısıyla genel olarak bakıldığında İslam Dünyasında devletlerin yönetim şekli olarak örnek alabileceği 2 model mevcut: **Türk modeli ve İran modeli**. Bir yanda Türkiye’de bütünüyle modernleşme, laikleşme, dinin devlet işlerinden ayrılması ve denetlenmesi, dinin kamusal ve siyasi hayattan ayrı tutulması; öte yandaysa İran İslam Cumhuriyeti’nde Şeriat’ın yeniden kabulü ve yaptırımlarla kesin bir şekilde uygulanması. *Kemalizm* ve *Humeynizm* olarak adlandırabileceğimiz bu birbirine tamamen zıt iki sistemden biri laik demokrasi; diğeryse İslam dinine dayalı devlet rejimidir. Biliyoruz ki Türkiye’de kayda değer bir azınlık, devletin yeniden İslamlaştırılmasını istemektedir. Halen iktidarda olan AKP son seçimlerde oyların %20’sinden fazlasını aldı. Şu anki beyanlarına bakılırsa, AK parti kendisini Müslüman demokrat olarak tanımlamakta ve Kıta Avrupa’sındaki Hristiyan Demokrat partiler gibi anayasanın laik temeliyle derdi olmadığını iddia etmekte. Ancak, Kemalist devrimin başarılarına ciddi bir tehdit oluşturduklarına yönelik bazı eleştiriler var. Tercihlerini laik demokrasiden yana kullanmak isteyecek İranlıların oranını bilmemize ise, imkan yok. Çünkü, din erkiyle yönetilen bir ülkede böyle bir tercih belirtmek yasak. Ancak, böyle bir değişim isteyen pek çok İranlı olduğu izlenimini edinmek zor değil. Dolayısıyla, gelecekte Türkiye ve İran’ın rol değiştirdiğini tasavvur etmek artık mümkün.

Musevilere dönecek olursak, İsrail’de Museviler, dinin baskın olduğu bir devletle laik bir devlet arasında seçim yapmakla karşı karşıya. Aynen Türkler, İranlılar ve diğer Müslüman halklar gibi. Bu ülkede de gereken düzenlemelerin yapılması lazım. Kemalizm ve Humeynizm arasında bir seçim hakkı var ve İsrail’de Kemalistlerin de Humeynicilerin de kamusal hayatla uğraştığını görmek mümkün. Geçmişte din ve devletin ayrılması olgusunun, -Hristiyan bir soruna Hristiyan bir çözüm olarak görülüp- Müslümanlarla ve özellikle yakın zamana kadar ne Hristiyanlıktaki kilise gibi bir kurumsal bir dini yapıları, ne de devletleri olan Musevilerle alakası yok sanılıyordu. Ancak Yahudilerin artık bir devleti var. Dinleri hızla kurumsallaşırken, din ve devlet ilişkileri de mesele haline gelmektedir. Bundan sonra İsrail toplumunda atılması gereken adım da, hem akla hem de

Musevi dini ritüellerine uygun olarak, mahremle kamusalın; semavi olanla dünyevi olanın yani özünde kutsal olanla laik olanın ayrılmasıdır.

## Ortadoğu'da Eşitlik ve Özgürlük

Ortadoğu'da modern tarihin başlangıcı olarak kabul edilen, Napolyon'un 1798 tarihli Mısır çıkartmasıyla birlikte, Fransız Devrimi bölgeye ulaşmış oldu. O zaman başlayan siyasi tartışmalar halen sürüyor. Batıların öne çıkardığı kavramların İslam dünyasındaki karşılıkları farklıdır. İnananlar arasında eşitlik anlayışı, İslam'ın 7.yy'da kuruluşundaki temel ilkelerdendir. Hintlilerin kast sistemi ve Batıların ayrıcalıklı soylu erklerine zıt bir biçimde, İslam eşitliğe önem vermiş ve uygulamıştır. Özellikle sosyal ve ekonomik açılardan, hatta bazen etnik ve ırksal olarak, eşitsizlik yaratan durumlar olmuştur. Ancak bunlar, İslam ilkelerine aykırı biçimde meydana gelmiştir ve hiçbir zaman Batı'daki düzeye ulaşmamıştır.

İslam'ın eşitlik kuralının üç istisnası vardır: **köleler, kadınlar ve kafirlerin hor görülmesi**. Ancak Batı'ya bakacak olursak, 19. hatta 20. yy başına kadar, pratikte benzer eşitsizlikleri görmek mümkündür. Öyle ki, Fransız Devrimi sonrası Fransa, ABD veya herhangi bir Hristiyan ülkede fakir bir adamın tepeye yükselme şansı, Müslüman Ortadoğu'ya kıyasla çok azdı. Dolayısıyla eşitlik ilkesi, ezelden beri İslam Dünyasında gayet iyi anlaşılan bir kavramdır. Ancak Napolyon'un bahsettiği, Mısırlılarda kafa karışıklığı yaratan özgürlük fikri ise, o döneme kadar siyasi bir terim olarak kullanılmamıştı; ve bir insanın köle olmadıkça özgür olduğunu belirtmek için kullanılan hukuki bir terimdi. Bu terim, yakın zamana kadar Ortadoğu'da siyasi bir metafor olarak kullanılmıyordu. Mısırlı alim Şeyh El Tahtavi, 1826 yılında Paris'e yaptığı ziyaret sonrasında yazdığı ve 1834'de Arapça, 1839'da Türkçe olarak yayınlanan kitabıyla, köle olup olmamanın siyasetle alakası olduğuna bağlamında kafa karışıklığına son vermiş oldu. Ona göre Fransızlar, **özgürlük** derken Müslümanların **adalet** dediği şeyi kastediyordu. Bu, çok doğru bir tespitti. Genel anlamda Batılılar, siyasi açıdan bir devletin iyi yönetilmesini özgürlükle, kötü yönetilmesini ise, kölelikle bir tutuyordu. Müslümanlar ise devlet yönetimini adaletli ve adaletsiz olarak algıyordu. O zamandan bu yana bu çelişen algılar, farklı şekillerde sürüp gidiyor.

Geleneksel olarak İslam'da ideal devlet yönetimi, adalet ile ifade edilir. Adil olan kanuna uygun olandır ve kanun da Tanrı'nın belirlediği Şeriat kanunudur. Peki adalet standartlarına uymayan bir rejime ne denir? Geleneksel İslam kural ve düşüncesine göre bir hükümdarın adil olarak nitelendirilmesi için iktidarı hakkıyla elde edip başa geçmiş olması ve devleti hakkıyla yönetiyor olması gerekir. Başka bir deyişle zorba veya despot olamaz.



İslam'ın adalet anlayışı kayıtlara geçmiştir ve Peygamber zamanına dayanır. Hazreti Muhammed'in hayatı iki döneme ayrılabilir. Başta memleketi Mekke'de yaşamaktadır ve mevcut rejime karşı çıkmaktadır. Dolayısıyla Mekke dönemi, var olan düzene karşı muhalefet ve isyan hatta devrim mesajı içermektedir. Ardından gelen Hicret dönemi ise Mekke'den Medine'ye göçle başlar. Muhammed artık otoritenin kurbanı değildir, hükümdar olmuştur. Bu dönemin siyasi geleneği, düsturu ve yol göstericiliği, Mekke döneminde olduğu gibi devlete direnmek veya karşı çıkmak üzerine değil, devletin nasıl yönetileceğine dairdir. Dolayısıyla İslami yazıtlar, İslam hukuku ve siyasi kültürünün başından beri iki ayrı gelenek var olmuştur. Mekke dönemi aktivist; Medine dönemi ise dingin olarak nitelendirilebilir.

Biri eylemci biri dingin ve kabulcü bu iki gelenek, İslam devletlerinin tarihi boyunca süregelmiş, İslami siyasi düşünce ve pratiğinde geçerli olmuştur. Müslümanlar başından beri iktidarın devralınması, uygulanması, intikali, meşruluk ve otoritenin sınırları gibi politik sorunlar ve devlet meseleleriyle ilgilenmiştir. Bu konular, İslam dahilinde teolojik yazın, hukuki yazın (ki bu İslam'ın anayasası olarak adlandırılabilir), hükümet işlerinin yürütülmesi üzerine memurlar tarafından hazırlanan uygulama yazını ve Eski Yunan'dan etkilenmiş olan felsefi yazınlarda irdelenmiştir. Hatta Plato'nun *Cumhuriyet'i* ve Aristo'nun *Siyaset'inin* İslami versiyonları yaratılmıştır.

Zaman içinde kabulcü veya otoriter eğilim güçlenmiş; dinin ve şeriatın buyurduğu şekilde otorite üzerine kısıtlama getirmek, giderek zorlaşmıştır. İslami kaynaklarda düzene duyulan gereksinim, gitgide daha çok vurgulanır olmuştur. İslami tartışmalarda sıkça kullanılan **fitne** deyimini, bağlamına göre fesatçılık, düzensizlik, karışıklık hatta anarşi anlamına gelebilir. Tiranlığın ve zorbalığın, anarşiden daha iyi olduğuna ısrarlı bir şekilde değinildiği görülmektedir. Bu elbette bir bakış açısını yansıtır. Tüm görüşler bu yönde değildir. İslam Dünyasında belli zamanlarda ve belli yerlerde bu görüş baskın geldiği kadar, kesin bir şekilde reddedildiği de olmuştur.

İslam geleneği, hükümdarın devlet yönetimine dair iki noktaya ısrarla değinmektedir. Bunlardan biri, -Kur'an'ın da belirttiği gibi- hükümdarın kendi başına karar vermeden, başkalarına danışması gerekliliğidir. Bunun aksi yani devleti yönetenin kendi bildiğini okuması, despotluk kabul edilip (Arapça *istibdâd*) şeytani ve günah olarak addedilir. İktidardaki bir yöneticinin istibdadla suçlanması da, devrilmesi için yapılan bir çağrı niteliği taşır. Peki devletin başı kime danışmalıdır? Pratikte, toplumda yer edinmiş, nüfuzlu gruplara danışması gerekir. Eski zamanlarda genel olarak uygulandığı gibi Suudi Arabistan ve Irak'ın bazı bölgelerinde halen, aşiret reislerine danışılması önemlidir. Ancak Suriye ve Mısır gibi şehirleşmenin daha çok olduğu ülkelerde, bu artık o kadar da geçerli değildir.

Hükümdarların, kırsal kesimde, **güçlü olan eşraf'a**; şehirde, esnaf, tüccarlar, memurlar, ulema ve askeri kurumlar gibi, üst yönetimle halk arasında doğal bir **aracı görevi gören gruplara** danıştığı bilinmektedir. Bu danışma odakları, aynı zamanda otoriteyi sınırlama görevini üstlenmiş gruplardır. Örneğin, Osmanlı döneminde köklü ve güçlü bir yapıya sahip olan Yeniçeriler, padişahın danıştığı grupların başında gelir. Bu gruplar önemlidirler; çünkü gerçekten etkili ve güçlüdürler. Hükümdarın başına dert açabilme potansiyeline sahip oldukları gibi, aynı zamanda padişahı tahttan indirme gücünü de ellerinde tutmuşlardır. En önemli noktalardan biri de, aşiret liderlerinin, taşra eşrafının, dini liderlerin, lonca başkanlarının ve askeri birlik komutanlarının hükümdar tarafından atanmış değil kendi gruplarının içinden seçilmiş olmasıdır. Dolayısıyla danışma, geleneksel İslam düzeninde çok önemli bir yer tutar; ancak hükümdarın yetkisini kısıtlayan tek unsur değildir. İslam geleneğinin üzerinde durduğu ikinci nokta ise devlet yönetiminin hem mutabakata hem de akde bağlanmış olmasıdır. İslam hukukunda, İslam devletinin başkanı olacak olan yeni halifenin seçimle gelmesi gerektiği belirtilmektedir. Ancak bahsedilen, genel bir seçimden çok, hükümdarın halefini, muktedir kişilerden oluşan bir grubun seçmesidir. Aslında, ilke olarak soydan geçen intikalın, isyan veya iç savaş dışında, hukuki gelenekte yeri yoktur. Ama pratikte intikal, soydan geçmiştir. Halen de pek çok yerde hükümdarlık olsun olmasın, devletin yöneticisinin halefini atmasına sık rastlanır. Fakat, her halükarda kamuoyunun rızası önem taşır. Teoride ve hatta bazen pratikte; yönetenin iktidarı elde etmesi ve elinde tutması, yönetilenlerin rızasına bağlıdır.

Bazı eleştirmenlere göre bu anlatılanlar teoride doğru olsa da, gerçekte, Ortadoğu ve diğer İslam ülkelerinde, keyfi, zalim ve despot hükümetler yönetime damga vurmaktadır. Hatta bazıları **“İşte Müslümanlar böyledir, hep de böyleydiler zaten. Batı'nın bu konuda yapabileceği hiçbir şey yok!”** diyecek kadar ileri gidebilmektedir. Bu anlayış, tarihin yanlış okunmasından ibarettir. Ortadoğu'da devlet yönetimlerinin nasıl bu hale geldiğini görmek için biraz geriye bakmak yetecektir.

Değişim iki safhada gerçekleşmiştir. Birinci safha, Napolyon'un istilasıyla başlayıp, modern dünyaya yetişmeleri gerektiğini fark eden Ortadoğu ülkelerini yönetenlerin, devlet yönetiminden başlayarak toplumlarını modernleştirmeye çalıştıkları 19. ve 20. yüzyıl boyunca devam etti. Bu dönüşümler, çoğunlukla tedbirli bir şekilde muhafazakar davranmaya meyilli sömürgeci güçlerce değil, Osmanlı sultanları, Mısır paşaları ve hidivleri gibi yerel yöneticiler tarafından gerçekleştirildi. Modernleşme, iletişim, savaş teknikleri, devlet yönetimi gibi Batılı sistemlerin tanıtılmasıdır. Bunlara, kaçınılmaz olarak baskı ve tahakküm araçları da dahildir. Daha önceki liderlerin yetişebileceğinin çok ötesinde kontrol, gözetim ve yürütme araçlarının benimsenmesiyle, devletin otoritesi, çapını genişleterek

arttı. Dolayısıyla 20.yy sonuna gelindiğinde, ufak bir ülkenin beş para etmez başkanı bile, geçmişin yüce halifeleri ve padişahlarının sahip olduğundan çok daha kapsamlı bir iktidara erişti. Fakat, belki de modernleşmenin en kötü sonucu, az önce bahsettiğimiz toplumdaki aracı güçlerin feshedilmesi oldu. Geleneksel düzende devlet otoritesini etkin bir şekilde sınırlandıran toprak sahipleri, tüccarlar, aşiret liderleri ve diğer gruplar, giderek zayıflatıldı ve çoğu bertaraf edildi. Böylece bir yandan devlet daha da güçlenip yaygın hale gelirken, bir yandan da üzerindeki kısıtlama ve denetimler azaltıldı.

Ortadoğu'da siyasi çalkantının ikinci safhası 1940 senesinde Fransız hükümetinin Nazi Almanya'sına teslim oluşuna tarihlenebilir. Vichy'de işbirlikçi yeni bir hükümet kuruldu. General De Gaulle Londra'ya giderek Özgür Fransa Komitesini tesis etti. Fransız sömürge ve bağımlı devletleri, seçim yapmakta serbestti. Fransız mandasındaki Suriye-Lübnan liderleri başta olmak üzere, çoğunun seçimi Vichy hükümetinden yana oldu. Bu da Suriye-Lübnan'ın, Nazilerin Arap dünyasındaki propaganda ve faaliyetlerinin merkez üssü olmasını sağladı. Nazi fikirlerinin ve yöntemlerinin Ortadoğu'ya adapte edilmesiyle, daha sonra Baas Partisine dönüşecek oluşumun ideolojik temelleri de böylece atılmış oldu. Parti, 1947'ye kadar resmen kurulmadı; ancak, emekleme döneminde Pan-Arabizm, milliyetçilik ve bir tür sosyalizmi vurguluyordu. Suriye'den başlayarak Almanlar ve Başçılar, Irak'ta da Nazi yanlısı bir rejim kurup başına Raşid Ali Geylani'yi getirdiler. 1941'de İngilizlerin Irak'a askeri seferiyle, Raşid Ali rejimi devrildi. Ardından, İngiliz ve Özgür? Fransa kuvvetleri Suriye'ye girip, Suriyeyi De Gaulle hakimiyetine geçirdi. İngiliz ve Fransızlar II. Dünya Savaşı'nın bitiminden sonraki yıllarda buradan ayrıldı; fakat çok geçmeden Sovyetler girdi. Baas Partisinin liderleri, ufak düzenlemelerle Nazi modelinden komünist modele geçiverdi. Bu parti, Batılı anlamda oy toplayıp seçim kazanmaya yönelik bir örgüt değil; Nazi ve Komünist açıdan idari mekanizmanın, gözetim, baskı ve beyin yıkama ile ilgilenen kısmıydı. Suriye'deki Baas Partisi ve Irak'taki diğer Baas Partisi, bu paralelde işlemeyi sürdürdü.

1940'tan itibaren ve Sovyetlerin gelişinden beri, Ortadoğu yine temelde Avrupalı yönetim şekillerini ithal etmiş oldu: faşist, Nazi ve Komünist. Bu yüzden de, diktatörlükten, bölgenin kadim kuralıymış gibi bahsetmek çok yanlış olur. Böylesine bir yaklaşım, ancak Arap geçmişi hakkındaki cehaletin, Arap dünyasının bugününe duyulan hor görüye ve geleceğine karşı kayıtsızlığın göstergesidir. Saddam Hüseyin'in kurduğu rejim ve Müslüman ülkelerde başka liderlerce benimsenip devam ettirilen rejim türleri, modern ve yakın zamanlara ait olduğu gibi, İslam medeniyetinin esaslarına tamamen yabancıdır. Ortadoğu halklarının üzerine rejimlerini inşa edebileceği sağlam temellere sahip **eski kuralları ve adetleri** olduğu unutulmamalıdır.

Elbette, Ortadoğu'da demokratik kurumların gelişmesine engel teşkil eden durumlar aşıkardır. En belirgin olanı, şu anda bölgede kalıplaşmış hale gelmiş bulunan despotluk ve baskı rejimine dayalı devlet yönetimi şeklindedir. Aslında bu yönetim şeklinin ne klasik Arap aleminde, ne de İslam kültürünün geçmişinde yeri yoktur; ama son iki asırdır süregelen kemikleşmiş bir yapıya dönüştüğünden, gerçek demokrasi önünde ciddi bir engeldir. Geleneğe dayalı başka bir mani ise, klasik İslam'ın siyasi tasavvur ve tatbikinde **yurttaşlık** kavramının, medeni toplumun özgür ve katılımcı üyesi anlamında eksik oluşudur. Kökleri Antik Yunan'a uzanan **kent ve yurttaşlık** kavramları, Batı medeniyetinin temelini oluşturur. Bu ve insanların sadece idarecilerini seçerken değil, yönetimin işleyişinde de katılımcı olması, geleneksel İslam'ın bir parçası değildir. Halifeliğin muhteşem zamanında gelişen şehirler vardı; ancak resmi olarak belediye veya benzeri bir idari yapıya sahip değillerdi. Kasabalar, etnik, kavim, din, mezhep ve hatta meslek temelli olarak ayrılan mevki ve mahallelerin bir araya toplanmasından oluşurdu; dolayısıyla, kimlik ve bağlılık açısından önemliydi. Klasik dönemde farklı sosyal gruplar kendi liderlerini seçse de, bir şehirde yaşayan yurttaşları, kurumsal idari bir heyet veya yapıda temsil edecek şahısların seçilmesi, Müslüman deneyiminde yoktu. Günümüzde bile Arapçada, "**yurttaş**" kelimesinin karşılığı bulunmaz. Yurttaşlık kavramının yokluğu, yurttaşlıkla ilgili temsilin de eksikliğini beraberinde getirir.

Yine de İslam tarihi ve tasavvurundaki olumlu öğeler, demokrasinin gelişimine katkıda bulunabilir. Dikkat çekici bir şekilde, mutabakat ve kamuoyu rızasına dayalı sınırlı devlet yönetimi, yeniden gündeme gelmektedir. Geleneksel olarak despotluğun reddi, yeni bir ivedilik kazanmakta ve güçlenmektedir. Avrupa diktatörlük ideolojisini yaymış olabilir; ancak aynı zamanda, bunun karşıtı olan halk ayaklanması fikrini de aşlamıştır. Geleneksel kaynaklarda rastladığımız ve gitgide modern yazınlarda da karşımıza çıkmaya başlayan despotluğun reddi, şimdiden, güçlü bir etkiye sahiptir. Bununla alakalı olarak Müslümanlar, danışma fikrini yeniden canlandırmakta, hatta bazı yerlerde uygulamaya koymaktadır. Dindar kesim için bu gelişmeler, şeriata ve İslami geleneğe dayanmaktadır. Bunun İslam tarihinde emsalleri bulunmaktadır. Bu canlanmayı, bilhassa Afganistan'da görmek mümkündür. Afgan halkı daha az modernleşmiş olduğundan, hükümetin çeşitli grupların temsilcilerinden oluşan bir heyete danışma kuralını yeniden diriltmek gibi, daha iyi işleyen eski adetlere dönmesi daha kolaydır.

Başka olumlu etkiler de işe yaramakta. En önemli gelişme modern haberleşme sistemlerinin kabul edilmesidir. Matbaacılık, gazete, telgraf, radyo, televizyon, Ortadoğu'yu dönüştürdü. Önceleri haberleşme teknolojisi, tiranlığın bir aracı olarak kullanıldı; devlete yeni ve etkili bir propaganda ve kontrol silahı sağladı. Ancak, bu eğilimin sonsuza dek böyle süremeyeceği bellidir. Yakın zamanda İnternetin, uydu yayınlarının ve cep telefonlarının yükselişiyle beraber,

haberleşme-iletişim teknolojileri, olumlu etki yaratır hale geldi. Sovyetler Birliği'nin çöküşünde bile, bilgi çağı devriminin başlıca etkenlerden olduğu iyice anlaşılmiş durumda. Eski Sovyet sistemi, büyük ölçüde, bilgi ve fikirlerin üretim, dağıtım ve alışverişinin denetimine dayalıydı. Ancak modern iletişim sistemleri geliştikçe, bu imkansız hale geldi. Bilgi çağı, Sovyetler Birliği için, Osmanlı ve diğer İslam imparatorlukları için, Sanayi Devriminin yarattığı ikilemi doğurdu: **ya değişimi kabul edip devam et, ya da reddedip geri kal.** Sovyetler bununla baş etmeye çalıştı, fakat beceremedi; Ruslar ise hala sonuçlarıyla cebelleşmekte.

Ortadoğu'nun İslam ülkelerinde, paralel bir süreç başlamış durumdadır. Bu dalga, giderek yayılıp tüm Ortadoğu'yu saracağa benziyor. Propagandacı televizyon kanalları bile, dolaylı olarak ve bilmeden şüphe uyandıran ve sorgulamaya yol açan türlü yalan dolanla dolu programlar yayınlamakta. Televizyon aynı zamanda Ortadoğu halkına, daha önceden bilmediği bir davranış olan hararetli ve coşkulu kamuoyu tartışmalarını göstermektedir. Bazı bölgelerde İsrail televizyonunu bile izleyebilen gençler, İsraili meşhur tiplerin münakaşalarını, İsraili Arapların, Mecliste İsrail bakanlarını ve politikalarını kıyasıya eleştirebildiğine de görmekte. Demokrasiyi dinamik, canlı ve gürültücü bir biçimde işlerken görüp, bilhassa zıt fikirler ve çıkarlar arasında alışık olmadıkları biçimde kısıtlanmayan, bastırılmayan ama kurallı bir tartışma ortamına tanık olmak, mutlaka etkili olmaktadır.

Modern iletişim araçlarının bir diğer etkisi de, Ortadoğuluların işlerin ne kadar kötü gitmiş olduğunun farkına varmalarını sağlamasıdır. Geçmişte kendi koşullarıyla, Dünyanın geri kalanı arasındaki uçurumun, gelişmiş Batının ve gelişmekte olan Doğu'dan (sırasıyla Japonya, Çin, Hindistan, Güney Kore, Güneydoğu Asya) ne kadar geri olduklarının bilincinde değillerdi. Genel olarak yaşam standartları, insani ve kültürel gelişim açısından Dünyanın gerisinde kaldıklarını anlamamanın yanında, acı verici bir biçimde, Ortadoğu halkları arasındaki eşitsizliğin de ayırdına vardılar. Bu da sıklıkla Batı'ya doğrultulan büyük çaplı bir öfke ve içerlemeye, aynı zamanda da demokratik reform için uğraşan karşı akımlara yol açtı.

Şu anda demokrasi meselesi, hepsinden çok Irak ile ilgili. İçinde bulunduğu koşullara özgü iki avantajı olabilir. Biri altyapı ve eğitimle ilgilidir. Geçtiğimiz on yıllarda petrol gelirlerinden kazanç sağlayan ülkeler arasında Saddam öncesi Irak, muhtemelen bunu en iyi şekilde değerlendirendi. Ülkenin liderleri altyapıyı geliştirdi ve bölgedeki eğitim kurumlarından çok daha üstün okul ve üniversiteler kurdu. Tabii bunlar Saddam yönetimi sırasında mahvoldu; ama en kötü koşullarda bile eğitilmiş orta sınıf bir şekilde çocuklarını eğitmenin bir yolunu bulacaktır ve bunun sonuçlarını Irak'ın bugünkü halkında görmek mümkündür. Öteki avantaj ise, İslam Dünyasındaki başka yerlere kıyasla kadınların konumudur. Bu bağlamda, genel olarak anladığımız anlamda kadın haklarından bahsetmek mümkün değil

elbet. İmkanları ve erişimleri de çok kısıtlı. Saddam'dan önce, İslam Dünyasında eşine az rastlanır biçimde, kadınların eğitim, yüksek öğrenim ve kariyer yapma hakkı bulunuyordu. Bu yaklaşımın, yeni dönemde geri geleceğini düşünmek iyimser olabilir; ama hayalperest bir öngörü değil.

## **Başlıca Tehlikeler**

Irak'ta ve tüm Arap ülkeleri ile Müslüman toplumlarda demokrasinin gelişimine yönelik başlıca tehdidi oluşturan, bu toplumların doğasında var olan bir sosyal nitelik veya özellik değil; çok kararlı bir biçimde demokrasinin başarısızlığını garantilemeyi hedefleyen çabalardır. Müslüman aleminde demokrasi karşıtları birbirinden çok farklı kaynaklardan gelmekte ve keskin biçimde birbirine zıt ideolojileri benimsemektedir. Bu gruplardan biri, demokrasi akınlarından en çok etkilenen iki durumdan fayda sağlamaktadır. Irak'ta Saddam'ın diktatörlüğü ve bölgede tehlike altında olan diğer diktatörlükler, aynı kaygıları güderek Irak'ta yeniden benzer bir rejim kurmak ve diğer diktatörlükleri de muhafaza etmek peşindedir. Bu çabasında başarılı olmasından herhangi bir menfaat sağlayacak olan Avrupa, Asya ve diğer dış güçlerden üstü kapalı da olsa ticari, ideolojik, hükümetle ilgili, vb. destek almaktadır.

En tehlikelisi, asıl amacı Şeriat olan İslamcı köktendinci denilen gruplardır. Aslında köktendinci terimi İslamcı gruplar için eksik bir ifadedir ve yanıltıcı olabilir; çünkü ilgilendikleri alan İslam yazını ve teolojisinden çok, toplum, hukuk ve devlet yönetimidir. Onlar için demokrasi, Batı'dan yayılan müthiş kötülüğün bir parçasıdır ve ister eski moda sömürgeci hakimiyet olsun, ister modern tarzda kültürel nüfuz etme olsun hepsi şeytanın işidir. Çağdaştırma çalışmalarını, şeytanın ruhları baştan çıkarması olarak görmekte ve modernleşme adına kadınlara ve gençlere yönelik yaklaşımları, devlet, okul, piyasa ve hatta aileye, dolayısıyla İslam düzeninin kalbine, bir saldırı olarak yorumlamaktalar. Köktendinciler, Batılıları ve Batılılaştırma yanlılarını yalnızca İslam'ın yeryüzünde ulaşacağı zafere doğru ilerlemesine engel olarak görmekle kalmaz; İslam'ın bunlar yüzünden anavatanında tehlikeye sokulduğu görüşündedir. Onlar için modernleşme ve demokrasi şeytanın etkisinde bir gavur icadıdır. Reformcuların Müslüman aleminin sorununu yetersiz modernleşme olduğunu düşünmesinin tersine, köktendinciler sorunun kaynağının aşırı modernleşme olduğuna inanır. Köktendincilerin, Batı tarzı yönetim ve daha çok Batıdan toplumsal ve kültürel açıdan etkilenmeye karşı tepkisi uzun süredir güç kazanmakta. Aktivist hareketler, giderek etkisini arttıran bu konudaki yazında kendine ifade alanı bulmuştur. Bunlardan en dikkat çekenini, Mısır'da 1928'de kurulan Müslüman Kardeşliği örgütüdür. Mısır'ın eski başkanı Enver Sedat'ın öldürülme nedeni olarak, İsrail ile

barış yapmış olması öne sürülmüştür; ancak asıl suikast nedeninin Mısır'da Şeriat'ın yerine yabancı kaynaklı laik kanunların geçmesi olduğunu belirten militanlar, Sedat'ı pagan bir tiran olmakla suçlamıştır.

Tüm Müslüman ülkelerde devletin laikleşmesine karşı olan köktendinci grupların asıl meselesi de budur. Politik İslam, Humeyni'nin Şah'ı aşağı yukarı aynı şekilde suçlamasıyla başlayan 1979 İran Devrimiyle beraber, uluslararası bir etken haline dönüştü. Devrim sözcüğü, Ortadoğu'da çok kez yanlış kullanılarak, iktidarın şiddete dayalı darbeye el değiştirmesini tasarlayıp meşrulaştırmaya hizmet etmiştir. Ancak İran'da meydana gelen, kapsamı açısından gerçek bir devrimdir. Gayet belirgin bir ideolojik meydan okumayla beraber büyük bir değişim, toplum temelinde tüm İslam Dünyasına yansıyan geniş çaplı entelektüel, ahlaki ve siyasi değişiklikler yaşanmıştır.

İran'daki dine dayalı rejim, eski rejime, politikalarına ve kurumlarına karşı duyulan kızgınlıkla beslenen halk desteğiyle başa geçmiştir. O zamandan bu yana, mollaların da bölgedeki diğer ülkelerdeki yönetici zümre kadar yozlaşmış ve baskıcı olduklarının meydana çıkmasıyla, yeni rejim de giderek daha az rağbet görmeye başlamıştır. İran'da, halk arasında memnuniyetsizlik dalgasının yayıldığına dair göstergeler mevcut. Bazıları geçmişe dönüş şeklinde radikal bir değişim peşindeyken, daha çok sayıda insan da umutlarını gerçek demokrasinin geleceğine bağlamış durumda. Bu yüzden de İran'ı yönetenler, Irak'taki demokratik değişimden endişeli. Dahası Irak'ın nüfusunun çoğu, İranlılar gibi Şii. Batı sınırında Şii bir demokrasinin varlığı bile, İran'ın molla rejimi için ölümcül bir tehdit demek. O yüzden de buna engel olmak adına ne gerekiyorsa yapmaktalar.

İran İslam Cumhuriyeti de, radikal İslamcılar kadar İslam dünyası liderliğini talep etmektedir. İran Devriminin Arap ülkeleri üzerine etkisi, İran-Irak savaşı (1980-88) nedeniyle gecikmiştir; ama savaşın sona ermesiyle birlikte İran'ın etkisi artmıştır. Özellikle, Arap komşularında yaşayan Şii topluluklar etkilenmiştir. Şii mücadelesi, 2003'te Irak'taki rejim değişikliğiyle, yüzyıllardır ilk defa Arap siyasetinde önem kazanmıştır. Irak gibi nüfusun çoğunluğunun, ya da Lübnan, Suriye ve Arap yarımadasının doğu ve güneyindeki bölgelerde nüfusun önemli bir kesiminin Şii olduğu yerler için, bu mücadele daha büyük önem taşır. Bir süredir kafirlere karşı sürdürülen mücadelede, Sünni ve Şii aşırı grupların işbirliği yaptığı görülmektedir. İran'ın Gazze'de Sünni olan Hamas'ı, Lübnan'da ise Şii olan Hizbullah'ı desteklemesi gibi. Öte yandan birbirlerine karşı iç çatışmalarına da devam etmekte.

İran'ın Arap dünyasının işlerine giderek daha çok karışması üç büyük değişim getirmiştir:

1. İran bölgede büyük bir güce dönüşmüştür. Etkisi, Lübnan ve Filistin topraklarına yayılmaktadır.

2. Sünni ve Şiiiler arasındaki ihtilaf önemliyse de İran'ın olaylara dahil olması, aralarındaki anlaşmazlığın öneminin, Müslüman olmayan düşmanlarla aralarındaki ayrılığa oranla azalmasına yol açmıştır.

3. Sovyet tehdidinin Enver Sedat'ı İsrail ile barış yapmaya götürmesi gibi, günümüzde de Arap liderlerin bazıları, İran'ı İsrail'den daha büyük bir tehlike olarak görmekte ve usulca Yahudi devletiyle anlaşma yolu aramaktadır. 2006'da İsrail ve Hizbullah kuvvetleri arasında meydana gelen savaşta, Arap tarafına diğer Arap ülkelerince gösterilen Arap Birliği desteğinin yerini, temkinli bir tarafsızlık almıştır. Bu değişim, Arap ve İsrail barışı için bir umut doğurabilir.

Tüm bunlara rağmen, şu anki durumda daha önemli olan Sünni köktendincilerdir. Sünni cihadının en önemli unsuru Vahabiliğin<sup>1</sup> yükselişi ve yayılışı, bazı yerlerde de hakim hale gelişi dikkat çekicidir. 18.yy'da Arabistan'ın ortasındaki Nejd'de başlayan Vahabilik, bu tarikata bağlı olan Suudi aşiret reislerinin 20.yy'da Mekke ve Medine'yi ele geçirip, Suudi Krallığını kurmasıyla önem kazanmıştır. Sünni köktendincilerinin ilk büyük zaferi, Sovyetlerin çöküşüdür. Çok da haksız olmayarak, bunu kendi başarıları olarak görürler. Çünkü onlara göre, Sovyetler Birliği Batı'nın sürdürdüğü Soğuk Savaş'ta değil, Afganistan'daki gerillaların sürdürdüğü cihatta yenilgiye uğratılmıştır. Usame bin Ladin ve yandaşlarının kavrayışıyla, kafir iki süper gücün daha zor ve tehlikeli olanı ortadan kaldırılmıştır; ve yozlaşmış şımarık Amerikalıların üstesinden gelmek, daha kolay olacaktır. Amerikalıların faaliyetleri ve söylemleri, bu görüşü bazen zayıflatıp bazen de kuvvetlendirmiştir.

Köktendincilik, güçlü ve büyümekte olan bir kuvvettir. Amaçları, İslam toplumundaki yozlaşmayı, bozulmayı durdurmaktır. Eylemleri, sözde Müslüman olarak adlandırdıkları liderlerle rejimlere yöneliktir. Giderek daha çok yabancı güçlerin kuklası olarak görülen bu liderleri, İslam esaslarını bir yana bırakıp gavur adetlerini benimsedikleri için; yabancı güçleri de, halka eziyet çektiren bu rejimleri destekledikleri için suçlarlar. Kendi ülkelerindeki radikal gruplar tarafından döneke ilan edilen İran Şahı devrildi ve Mısır Cumhurbaşkanı Sedat öldürüldü. Her iki ülkede, ayrıca Cezayir ve Sudan'da ve başka yerlerde İslamcı köktendinci saldırılar, öncelikle Batı'ya karşı değil; daha büyük bir tehdit olarak gördükleri, Batıyı taklit eden ve Batının ahlaksızlığının İslam toplumunu bozmasına izin veren Müslümanlara karşıydı. Yine de köktendinciler, Batılılaşmaya karşı çıkarken Batılı teknolojileri ve silahları kullanır. Ülkeden ülkeye değiştiği gibi, aynı ülke içinde farklılık gösteren gruplar da vardır. Ne olursa olsun, gavur düşmana karşı genelde birlikte mücadeleye hazırdırlar. Kendi aralarındaki kan davalarını zafer sonrasına ertelemektedirler. Dolayısıyla, İran'ın Şii liderliği ile radikal El Kaide'nin Şii karşıtı Vahabilerinin İslami cihat uğruna beraber çalışmaları, olası görünmektedir.

<sup>1</sup> Vahhabilik: Bu Batı dünyasının kullandığı bir terimdir. Aslında, Kitap ve Sünnete dayalı bu İslami akım kendini Selefiye olarak adlandırır. (Ç.N.)



Gerçekten, usulüne uygun yapılan bir serbest seçimde köktendincilerin, ılımanlar ve reformculara karşı sağlam avantajları olacağı söylenebilir. Kökten dinciler, mevcut laik, otoriter düzeni eleştirmek ve alternatif sunmak üzere, halkın alışık olduğu dilden konuşup, Müslüman halka aşına değerleri harekete geçirmektedir. Öte yandan demokratik partiler, ideolojilerini genelde halka yabancı gelen terimler kullanarak teşvik etmeye çalışmaktadır ki, bu da bir yerde, Müslüman mahallesinde salyangoz satmaya benzer. Köktendinciler mesajlarını yaymak için camileri ve etkin biçimde çalışan cemaat ağını kullanırken, laik partilerin hiçbirinin halka bununla kıyas götürür bir erişimi yoktur. Dindar devrimciler ve hatta teröristler, sıradan halkın çektiği acıları dindirme gayretleri nedeniyle de destek kazanmaktadır. Gösterdikleri bu ilgi, genelde Ortadoğu'da mevcut bulunan duyarsız ve doymak bilmez iktidar ve nüfuz sahiplerinin ilgisizliğiyle bariz bir tezat oluşturur. İran Devrimi örneği, bu dinci militanların iktidara geldiklerinde, devirdikleri rejim kadar kötü, hatta bazen daha beter olduklarını açıkça göstermektedir. Fakat o zamana dek, hem şu anki algılar, hem de halkın geleceğe dair ümitleri onlardan yana işleyebilir. Belki, en önemli hususlardan biri de sonuçta, demokratik partiler, köktendincilere eylem özgürlüğü vermeye ideolojik açıdan zorunlu olmalarıdır. Köktendincilerse aksine, iktidara geldiklerinde tahrik ve inançsızlığı bastırma hedefindedir. Tüm bu zorluklara karşın umut belirtisi yok değil. Ocak ayında yapılan Irak genel seçimlerinde milyonlarca Iraklı canlarını tehlikeye attıklarını bile bile sandık başına gidip oy verdi. Bu çok mühim bir başarıdır. Bunun etkisini Arap ülkelerinde ve diğer komşularında izlemek mümkün. Arap demokrasisi bir savaş değil ama bir muharebe kazanmış oldu. Hala hem acımasız ve azimli düşmanlarından hem de tereddütlü ve güvenilmez dostlarından gelebilecek tehlikelerle karşı karşıya. Yine de Irak seçimi, çok önemli bir adımdı. Bunun Ortadoğu tarihinde, iki asır önce Napolyon'un Mısır'a gelişi kadar önemli bir dönüm noktası olduğunun kanıtlarını, çok yakında görmemiz muhtemeldir.

Ortadoğu'nun herhangi bir yerinde veya Irak'ta, demokratik bir siyasi ve sosyal düzen oluşturmak elbette kolay olmayacak. Fakat bunun mümkün ve zaten başlamış olduğuna dair işaretler var. Şu anda, Irak'ta demokrasi kurulması olasılığıyla ilgili iki tür korku hâkim. Biri Batılıların çoğunun ifade ettiği gibi, bunun işlemeyeceği korkusu; diğeri de Ortadoğu yönetici zümrelerinin bunun işleyeceğinden korkması. Belli ki, Irak halkının hakikaten özgür bir topluma dönüşmesi, Washington'ın düşmanları ve dostu olarak görünenlerin bazısı dahil olmak üzere, bölgedeki pek çok devlet için amansız bir tehdit oluşturacak.

II. Dünya Savaşı'nın sonu, eskiden Mihver Devletler olarak anılan ülkelerde demokrasi yolunu açmıştı. Soğuk Savaş'ın sona ermesi de, önceden Sovyet hakimiyetinde olan yerlerde demokrasiye doğru bir ölçüde özgürlük ve devinim

getirdi. Kararlılık ve sabırla hareket ederek, Ortadoğu'nun uzun zamandır eziyet çeken halklarına adalet ve özgürlük götürmek şimdi mümkün görünüyor.

## **Bin Ladin'in Cihat Beyanı**

1998'de, "Yahudiler ve Haçlılara karşı Cihat için Dünya İslam Cephesi'nin Beyanatı" başlığıyla Londra'da Arapça yayınlanan bir gazetede yer alan beyanat, Amerika'nın Doğu Afrika'daki elçiliklerinin bombalanmasının ardındaki ve Mısır, Pakistan ve Bangladeş'teki militan İslamcı grupları destekleyen isim olarak suçladığı Usame Bin Ladin tarafından gönderilmişti. Kur'an-ı Kerim'den alıntılarla Hazreti Muhammed'in hadislerinden örneklerle bezeli ve belagat açısından adeta şiirsel denebilecek bildiri, çoğu Batılı'nın alışık olmadığı bir tarih versiyonu sunuyordu. ABD'nin İslam topraklarını işgal ettiğini ve zenginliklerini sömürdüğünü, yöneticilerini bastırıp halklarını aşağıladığını, Arap yarımadasındaki üslerini tehdit ettiği komşu İslam ülkelerine karşı savaşmak için kullandığını dile getiriyordu. Amerika'nın Irak halkına karşı taarruzunun da bu işgalin kanıtı olduğunu; Haçlı ve Yahudi birliğinin milyonlarca kişinin ölümüne ve savaş sonrası uygulanan ambargoya rağmen, bir kez daha Irak'tan geri kalanı mahvetmeye ve komşu Müslüman halkları aşağılamaya niyetli olduklarını; çünkü Amerikalıların bu savaşlardaki amacının dini ve ekonomik olduğunu ve dikkatleri İsrail'in Kudüs'te Müslümanları katletmesinden uzaklaştırarak "Yahudi devletçisi"ne hizmet ettiğini; tüm bölgede karışıklık yaratıp Irak, Suudi Arabistan, Mısır ve Sudan'ı bölmek istediklerini ve böylelikle hem İsrail'in yayılmaya hem de Haçlıların Arap topraklarını istila etmeye devam etmesini sağlamak peşinde olduklarından bahsediyordu. Bütün bu suçların Amerikalılar tarafından Allah'a, Peygamberine ve Müslümanlara açık seçik bir savaş ilanı olduğunu öne sürüyordu. İslam topraklarına saldırı söz konusu olduğunda da, cihadın her Müslüman'ın vazifesi olduğunu bildiriyordu.

İslamcı radikallere göre, Körfez Savaşı ve Irak işgali, İslam için küçük düşürücü yenilgilerdir. İslamcı radikal örgüt El Kaide'nin başı Usame Bin Ladin, Afganistan'da Sovyetlere karşı savaşta önemli bir rol oynamıştır. Günümüzde de, Sovyetlerden sonra geriye kalan kafir süper güce karşı da savaş açmış durumdadır. Cihat beyanında üç şikayeti dile getirmektedir.

1. İslam'ın kutsal toprakları olan Suudi Arabistan'da Amerikan kuvvetlerinin bulunması,
2. Klasik İslam tarihinin en şanlı dönemine ev sahipliği yapan Irak'a yapılan saldırılarda Suudi üslerinin kullanılması,
3. Kudüs'ün Yahudiler tarafından Amerikan desteğiyle ele geçirilmesi,

Amerikalıların çoğu, Bin Ladin'in beyanatının saçmalıkla dolu olduğunu düşünürken bilmeliler ki; Müslümanların çoğu da bu beyanın saçma olduğunda hemfikir. Üstelik İslam'ın özüne ve cihat kavramına aykırı olduğu görüşündeler. Masumların öldürülmesine şiddetle karşı çıkan İslam dininin temel metinleri, hiçbir şekilde terör ya da katliam buyurmaz. Peygamberin hadisleri ulema tarafından çok farklı şekillerde yorumlanabildiğinden, aslında militan ve şiddet yanlısı yorum da sadece bunlardan biri.

## **İslam ve Liberal Demokrasi**

İslam toplumlarında liberal demokrasinin gelişip gelişmeyeceği tartışması süredursun, tarihsel perspektiften bakıldığında, Dünyada Batılı olmayan toplumlar arasında tarihsel, kültürel, dini açıdan Batı'ya en yakın olan yine İslam dünyasıdır. Dolayısıyla, Batılı tarzı demokrasinin oluşmasına en uygundur. Batı Medeniyetinin üzerine kurulduğu Judeo-Hristiyan ve Greko-Roman mirasın hepsini değilse de, büyük kısmını paylaşmaktadır. Fakat İslami perspektiften bakıldığında, liberal demokrasinin oluşumu için en kötü olasılıklara sahiptir. İslam Konferansına üye 46 egemen devletten sadece biri, Türkiye Cumhuriyeti, Batılı anlamda demokrasi olarak tanımlanabilir. Ancak Türkiye'de bile, özgürlük ve adalet giden yolda engellere rastlanmaktadır. Geri kalan ülkelerin bazıları demokrasiyi hiç denememiş; bazıları denemiş ama başarılı olamamış; bazıları da iktidarı başkasına bırakmak değil de paylaşma fikri ile denemelerde bulunmuştur.

İslami inançlar ve ilkeler üzerine kurulu, İslam tecrübesi ve geleneği ile şekillenmiş bir toplumda liberal demokrasi işleyebilir mi? Müslümanlar için öncelikle ve özellikle önemli olan, inançlarının saf ve özgün mesajını yorumlamak ve on dört asırlık İslam tarihi ve kültürünün zengin mirasının ne kadarını, ne şekilde muhafaza edeceklerine karar vermektir. Müslümanların hepsi, bu soruya aynı yanıtı vermez. Ancak bir sürü şey, üstün gelecek cevaba bağlıdır.

Tarihsel deneyime baktığımızda, 19. ve 20. yy İslam ülkelerindeki reformcuların karakteristik özelliği, yararlı olacağı düşünülen Batılı kurumların ödünç alınıp, bunların bir şekilde İslam'ın köklerine dönüş olarak sunulmasıydı. 1908 Jön Türk İhtilali'nden sonra Meşrutiyet ile yönetilmeye başlanan Osmanlı İmparatorluğunda da böyle oldu. Yeni oluşturulan Anayasa, hem şeriat hem de akıl ve nakil esaslarına dayanıyordu. Eski ve köklü dini-siyasi bir geleneğe sahip, gururlu ve muhafazakar bir toplumda, devlet idaresi gibi temel esaslara yönelik bilgilerin ezelden beri cahil gavur olarak görülen Batıdan alınması kolay değildi elbette. Böylesine kapsamlı siyasi değişikliklerin halka kabul ettirilebilmesi için, bu adeta bir zorunluluktuktu.

Müslümanların artan yoksulluğu ve zayıflığına karşın, Batının gücü ve refahının giderek daha çok fark edilmesi, değişim arzusunu doğurmuştur. 18.yy sonu ve 19.yy başındaki yenilgilerle, Batının üstünlüğü iyice belirginleşmiştir. Osmanlı İmparatorluğunun zayıflaması ve güçler dengesinin değişmesi karşısında reform yapma gereği hissedenler, Batının askeri üstünlüğünün ekonomik ve politik nedenlere bağlı olduğu görüşünü savunmuştur. Arapların 1948 ve 1967'de İsrail'e karşı yenilgileri, İslam Dünyasının sorununun ne olduğu ve ne yapılması gerektiği tartışmalarını yeniden alevlendirdi. Tıpkı Osmanlıların Viyana yenilgisinden sonra yaptıkları gibi, Araplar da Kudüs kuşatmasının başarısızlığı ardından, bunu askeri bir sorun olarak görüp daha iyi silahlarla halledilebileceğini düşündü. Daha sonra, bu daha büyük ordu ve daha iyi silahlarla da başarısız olduklarında, sorunun daha köklü nedenleri olduğu fark edildi; ve daha radikal çözümler sunanlara kulak verme isteği giderek arttı.

Radikal diktatörlüklerde olsun, geleneksel mutlakiyet rejimlerinde olsun, hiçbir değişikliğe gerek duymayıp mevcut düzeni muhafaza etmek isteyenlerin sayısı, yabana atılacak gibi değil. Mevcut düzenin başındakilerle bundan çıkar sağlayan ve çıkarları korunduğu sürece bu rejimleri desteklemeyi sürdüren yabancı güçlerin ortak tercihi, her şeyin olduğu gibi devam etmesinden yana. Fakat mevcut düzenin bozuk olduğunu ve yeni kurumların yerleştirilmesi gerektiğini savunanlar da var tabii ki. Radikal değişim isteyen iki kanat var: **İslamcı köktendinciler** ve **Demokratlar**. İkisinin de birbiriyle çelişen ideolojileri bulunmaktadır.

Müslüman köktendincilere göre İslam toplumu, yabancı kafirler ve Müslüman dönemlerce bozulmuştur. Onların önderliğinde ve kısıtlamalarıyla Müslümanlar inançlarının buyurduğu kanun ve ilkeleri terk etmiş, yerine laik kanunları ve değerleri benimsemişlerdir. Liberalizm, sosyalizm hatta milliyetçilik gibi yabancı ideolojiler, Müslüman'ı Müslüman'a düşürmektedir. İslam Dünyası şu anda, Tanrı'nın verdiği kanundan ve buyurduğu yaşam tarzından vazgeçmenin cezasını çekmektedir. Bunun çözümünü ise önce sözde Müslüman iktidar sahiplerine savaş açmak ve onları devre dışı bırakıp toplumu yeniden İslamlaştırmak olarak görmektedirler. Köklere dönüş, insanlara her zaman cazip gelecektir. Üstelik bu yaklaşım, üzerlerine yüklenen başarısızlıkla sonuçlanmış gavur icatlarının sonuçlarına katlanmak zorunda olan halklar için, daha bir çekicidir. İslamcı köktendinciler için, demokrasi söz konusu bile değildir ancak kendini demokrasi ilan eden bir sistemin kendilerine sunduğu hakları kullanıp tüm imkanları talep ederek sömürmeye isteklidirler. Aynı zamanda demokratik politik süreçleri açıkça aşağılamaktan ve iktidara gelirlerse İslami kurallara göre yöneteceklerini vurgulamaktan geri kalmazlar. Demokratik seçimlere karşı yaklaşımları **"tek adam, tek oy, tek seçim"** şeklindedir. İran seçimlerindeyse,

kimin aday olabileceğine dair kısıtlamalar getirilmiştir. İslami devrimin ilkelerini sorgulamaya izin olmadığını belirtmeye gerek yok.

Demokratlara gelince.. Arap Dünyasında veya diğer Müslüman ülkelerde demokratik reform mücadelesi verenler, kısıtlanmış veya müdahale edilmiş, olası dini buyruk veya ideolojik tahakkümlerle geçerliliğini yitirmiş; yöresel, mezhepsel veya başka çıkarlar için kötüye kullanılmış olan önceki denemelerden daha etkin ve daha sahici bir demokrasi önermektedir. Aslında bu, kısmen güney Avrupa ve Latin Amerika'dakiler gibi, pek çok ülkenin yönetimini dönüştüren demokratik değişimin Ortadoğu uzantısıdır. Kısmen de Sovyetler Birliği'nin çöküşüne bir tepki ve Soğuk Savaş'ta zaferi kazananın demokratik üstünlük olduğunun onaylanmasıdır. Tabii ki, büyük ölçüde Amerikan Demokrasisi ve Amerikan Popüler Kültürünün İslam topraklarında giderek artan etkisinin bir sonucudur. Uzun bir süre Amerika, Avrupa'nın bir uzantısı, aynı medeniyetin bir parçası olarak görüldü. Ancak, zamanla aralarında derin farklar olduğu anlaşıldı. Bu, Amerikan demokrasi anlayışına Batı Avrupa'nın asla sahip olmadığı bir çekicilik katıyor. Amerika'nın Arap topraklarında sömürgeci hakimiyet kurmamış olması da, insan ilişkilerinde etkili. Amerikan popüler kültürü, Ortadoğu toplumuna derinden nüfuz etmiş ve iyice yayılmış durumda. Hem de, İngiltere ve Fransa'nın elitist kültürleri için hiçbir zaman mümkün olmadığı kadar. Bunda batıya göçün etkisi de yadsınamaz. İngiltere'de Güney Asya, Fransa'da Kuzey Afrika kökenli milyonlarca insan yaşamakta; ama Batı Avrupa toplumlarına entegre olup kabul görmeleri, Amerika'ya göç etmiş Ortadoğululardan çok daha uzun sürecek. Oysa ki, Ortadoğu göçmeni yeni Amerikalılar, şimdiden Amerikan siyasi sürecinin önemli bir parçası olmuş durumda. Memleketlerinin siyasi süreçlerinde de etkili olabilirler.

Amerikan kültürünün, bozulmamış, özgün İslam'ın bekçiliğini üstlenenler tarafından korku ve nefret kaynağı olarak algılanmasının nedeni, açık fikirliliği, düşünce özgürlüğü, asimilasyon gücü ve çekiciliğidir. Bu nedenler, Kadim değerlere ve bu değerlerin kendilerine sağladığı güce karşı büyük bir tehdit oluşturmakta. Kur'an'da belirtildiği şekliyle, insanı doğru yoldan çıkarmak için kulağına fısıldayarak günaha sokan düşman Şeytan, Humeyni tarafından Amerika'nın ta kendisi olarak gösterildi.

Hoşnutsuzluk ve hayal kırıklığının, öfke ve tatminsizliğin baskın olduğu şu zamanlarda, 19. ve 20. yy Avrupa'sının hediyesi olan milliyetçilik, sosyalizm ve sosyal milliyetçilik eski cazibesini kaybetmiş durumda. Günümüzde yalnızca demokratlar ve İslamcı köktendinciler şahsi ve bölgesel bağlılıklarının dışında başka öğelere de çekici gelmekte. Her ikisi de, kısmen mevcut rejimlere nüfuz ederek; çoğunlukla da baştakileri korkutup önleyici tavizler vermelerini sağlayarak, kısıtlı da olsa başarı kaydetti. Bu başarılar, ekseriyetle daha geleneksel otoriter rejimlerle sınırlı kaldı. Bu rejimlerin demokratlara ya da köktendincilere

veya her ikisine yönelik sembolik jestlerde bulunduğu görülürken, liberal demokrasiye karşı ödün vermeyen radikal diktatörlükler bile, gerginliği azaltmak için İslami hassasiyetleri kullanmayı denedi.

**“İslam Dünyasında demokrasi”** hakkında sürüp giden tartışmaların başlıca soruları şunlar: “Liberal demokrasi, temelde İslam’la uyumlu mu? Yoksa despot yönetimlerden en fazla bekleyebileceğimiz, bir ölçüye kadar yasalara saygı ve eleştiriye tolerans mıdır?” “İslam halkları için, kendi tarihsel, kültürel ve dini gelenekleriyle uyumlu bir devlet yönetim şekli geliştirmeleri ve bunun Batının özgür toplumlarında anlaşıldığı şekliyle, yönetilenlere bireysel özgürlük ve insan hakları sağlaması olası mı?”

Demokratik Dünyada devletlerin yönetim şekilleri birbirinden farklı: monarşiler, parlamenter rejimler, laik devletler, çeşitli seçim sistemleri gibi ancak hepsinin ortak paydası demokratik ve demokratik olmayan yönetim arasındaki farkı belirleyen temel varsayım ve uygulamalar. İslamcı köktendinciler dahil hiçbir hareket, siyasi programlarının liberal demokrasiyle uyumlu olmadığını söyleyecek değil. Zaten asıl soru, İslam kökten dinciliğinin liberal demokrasiyle uyumlu olup olmadığı değil; İslam’ın kendisiyle uyumu olup olmadığıdır. Peygamberin zamanından bu yana geçen on dört asır boyunca, karizmatik bir lider önderliğinde yürütülen, buna benzer fanatik, hoşgörüsüz, bağnaz, saldırgan ve şiddet yanlısı akımlara rastlandı. Genelde dinin, imanın bozulduğunu, yalancı ve kötü Müslümanlar tarafından yönetilen toplumun yozlaştığını ileri sürerek başlatılan bu hareketler bastırıldı veya durduruldu. Bazen de güç kazanıp iktidarlarını, önce yurt içindeki döne ve hainlere, sonra da yurt dışındaki düşmanlara karşı cihat açmak için kullandılar. Zamanla bu rejimler devrildi; veya ayakta kalabildilerse de, kısa sürede belirgin biçimde kötüye giden bir dönüşüme uğradılar. Bazı açılardan yerini aldıkları eski yönetimlerden çok daha beter bir hal aldılar. Buna en iyi örneklerden biri de, İran İslam Cumhuriyeti’dir.

Liberal demokrasi ne kadar yayılmış ve ne ölçüde dönüşmüş olursa olsun kökeninde Batı kaynaklıdır ve binlerce yıllık Avrupa tarihince şekillenmiştir. Bunun ötesinde Avrupa’nın çifte mirası Judeo-Hristiyan din ve ahlakıyla Greko-Roman devlet idaresi ve hukukuna dayanmaktadır. Başka herhangi bir kültürde, böylesi bir sistem ortaya çıkmamıştır ve bu sistemin başka bir kültüre nakledilip benimsenmesinin uzun ömürlü olabileceği görüşü geçerlidir. Batılı liberalizmin değil de, İslam’ın gerçek demokrasi olduğuna veya Batılı liberalizmin İslami köklere dayandığına dair polemikler ve mazeret öne süren tartışmaları bir yana bırakırsak, İslam ve liberal demokrasi meselesi, başlıca birkaç noktaya odaklanır. İslam toplumlarında vakıflar dışında tüzel kişi anlayışının olmaması, İslam’da Şeriat kanunu geçerli kabul edildiği için, toplanan heyet veya meclislerin yasama işlevinin olmayışı, dolayısıyla kanun koyucu kurumların ve temsil ilkesiyle temsilci seçme

prosedürünün olmayışı, görüş birliği dışında toplu karar alma ve bunu ifade etme imkanı bulunmayışı gibi, Batının siyasi gelişiminde kilit öneme sahip meseleler, İslam siyasetinin evrilme sürecinde yer almamıştır. Bu farklar göz önüne alındığında, İslam Devletlerinin tarihleri boyunca değişmeyen biçimde mutlakiyetle yönetilmiş oluşu, şaşırtıcı değildir. İslam toplumunda devlete itaatsizlik suç olduğu kadar günah da sayılmıştır.

Modernleşmeyle birlikte, bu mutlakiyet azalmak yerine artmıştır. Bir yandan modern teknoloji, haberleşme ve silahlar, yöneticilerin gözetim, beyin yıkama ve baskı gücünü arttırmış; diğer yandan sosyal ve ekonomik modernleşme, eski mutlakiyet rejimlerini sınırlandıran aracı güçler ve dini kısıtlamaları zayıflatmış veya ortadan kaldırmıştır. Eski dönemde hiçbir Arap halifesi veya Osmanlı sultanı, günümüzün en küçük diktatörünün sahip olduğu kadar keyfi ve yayılmacı bir iktidara sahip olmamıştı.

Liberal kurumların gelişimini engelleyen, sadece siyasi meseleler değildi. Daha evde başlayan ufak çaplı otokrasi, özellikle üst sınıfın çokeşlilik, cariyeye ve kölelik üzerine kurulu hane düzeni, özgürlükçü fikirlere engel teşkil eden; tahakküm ve kabullenmeye odaklı yetişkin hayatlara hazırlık niteliğindedir. Kadınlar, bilhassa yöneticilerin anneleri, kız kardeşleri, eşleri ve kızları, Müslüman tarihinde genelde kabul edilenden çok daha önemli rol oynamıştır. Fakat, yakın zamana kadar toplumlarının gelişmesine katkıda bulunmaları engellenmiştir. Halbuki imkan tanınsa, Batı'nın kalkınmasına katkısı olan hemcinslerinin başarısına ulaşmaları mümkündür.

Batı tarzı liberal demokrasinin ekonomik temelini en başında fark eden İngiliz, Amerikalı ve Fransız demokratlar, mülkiyet hakkının temel insan hakkı olduğuna ısrar etmiştir. Bunun, sivil toplumu oluşturan öğelerin başında geldiği kabul edilmektedir. Sosyalist fikirlerin yükselişi, liberal bir değer olarak özel mülk inancını zayıflatmış olsa da, takip eden dönem, bu inancı güçlendirmiştir.

İslam hukuku, mülkiyet hakkını tartışmasız biçimde kabul etmektedir; ancak İslam tarihindeki yansımaları farklıdır. Çok zengin bir adamın bile mülkiyet hakkının, devlet tarafından elinden alınmayacağına hiçbir garantisi yoktur. Bu güvensizlik hissi, geleneksel İslam mimarisine bile yansımıştır. Mahalleler, zenginlerin evleri, yüksek duvarlarla çevrelenmiştir. Modern Amerikan ve klasik Ortadoğu sistemlerinde mülkiyet ve iktidar ilişkisini kıyaslayacak olursak, Amerika'da şahısların iktidar elde etmek için parayı; Ortadoğuluların ise paraya kavuşmak için iktidarı kullandığı şeklinde bir yoruma varmak mümkündür. ABD'de devlet memurluğunun maddi kazanç için istismar edilmesi bilinmedik bir şey değil; aynı şekilde paranın siyasi kazanç sağlamak için kullanılması da Ortadoğu'da görülmedik şey değil. Ancak, bunlar daha küçük ölçekli. Amerikan siyasi ve ekonomik sisteminde, iktidar döneminde elde edilen para kazancı, göreceli olarak

önemsizdir, Ortadoğu'da ise para ve entrika, **gücü** satın alabildiği halde, komuta gücünü satın almaya yetmez.

Bu sistemlerin arasındaki farkı en iyi gösteren, belki de tüccar sınıfının toplum ve siyasetteki rolüdür. Müslüman toplumlarda gerek Orta Çağda, gerek erken Modern Dönemde olsun, sanayi ve ticari hayat, zengin ve çeşitliydi. Bu yüzden de, tüccar sınıfı varlıklı ve kültürlüydü. Yine de hiçbir zaman yükselen Avrupa burjuvazisinin Modern Batıyı kurmasında başarılı olduğu kadar başarı gösterememiştir. Bunun bir nedeni, çoğunun gayrimüslim oldukları için siyasi sürecin dışında tutulmalarıydı. Fakat daha önemlisi, her daim var olan ayaklanma, istila, gasp gibi güvensizlik hissiydi.

Demokrasi önündeki bu geleneksel engeller, modernleşme süreçleriyle ve bölgedeki son gelişmelerle güçlenmiştir. Daha önce de değinildiği gibi, devletin halkı baskılama ve terörize etme gücü, modern yöntemlerle iyice artmıştır. Otoriter yönetimin felsefesi keskinleşmiş ve ithal edilen otoriter ideolojilerle kuvvetlenmiştir. Bu da, liderleri kutsallaştırmak ve tebaalarını yobazlaştırmak gibi, iki amaca birden hizmet etmektedir. Bu açıdan köktendinci denilen İslamcılar da istisna değildir.

Batıdaki özeleştir, yakın zamana kadar Ortadoğu'da pek uygulanmayan ve anlaşılmayan kavramlardan biri olmakla birlikte, şimdi Batı'ya karşı köktendinciler tarafından kullanılmaya başlandı. Batılı demokrasi, onlar için nefret ettikleri Batı'nın bir parçasıdır; ve bu nefret, kendilerini tanımladıkları fikirlerin merkezini oluşturuyor. Aynen geçmişte özgür Dünyanın önce Nazilere, sonra da komünistlere karşı kendisini tanımladığı gibi.

Ortadoğu'ya modernleşmeyle gelen değişim, elbette tamamen olumsuz değil. Batı düzeyine ulaşması için önünde daha uzun bir yol olmasına karşın, kadınların serbestleşmesi en büyük gelişmelerden biri; ve bazı olumlu değişimlerin geri dönüşü mümkün değil. Çünkü, **bir toplumun yarısı sürekli baskı altında tutulup boyun eğmeye zorlandığı ve diğer yarısı kendilerini hanelerinin hükümdarı olarak gördüğü sürece, bu toplumda özgür kurumların oluşup, özgürce işlemlerini beklemek gerçekçi olamaz. Öte yandan, Bölgede yaşanan ekonomik ve sosyal gelişmeler, önemli değişimlere yol açtı. Eski düzeni yöneten askeri, bürokratik ve dini kesimlerden farklı olarak, ticari ve mesleki alanda faaliyet gösteren eğitilmiş bir orta sınıfın oluşmasıyla kendi derneklerini, örgütlenmelerini oluşturmaya ve yasaların buna uygun şekilde değiştirilmesini sağlamaya başladılar. Artık, daha önce var olmayan ve demokratik yönetim açısından vazgeçilmez bir unsur teşkil eden sivil toplumun önemli bir parçasını oluşturuyorlar.**

İslam geleneğinde ve Ortadoğu tarihinde, demokrasinin gelişimine destek olabilecek daha eski unsurlar da var. Şeriat Kanununda belirtildiği gibi, İslam hükümdarlığı mutlakiyet olabilir; ama hiçbir şekilde despotluk değildir. Sünni



öğretiye göre, hükümdarın yetkisi, kutsal yasanın, Kuran'ın üzerinde değildir. Hükümdarın kendisi de Kurana, şeriat Kanununa tabiidir. Yasaya karşı gelirse, kendisine itaatsizlik, dini bir görev haline gelir. Kur'an'da belirtildiği gibi hükümdarın, ulema ve devlet adamlarına danışması gerekir. Bunun kurumsal biçimde uygulanmış olduğuna rastlanmasa bile, özellikle Osmanlı zamanında padişahların, üst düzey memurlarına danıştığı bilinmektedir.

İslam hukukunda çoğulculuğun kabulü, çok büyük önem taşır. İslam Dünyası, başından beri çeşitlilik göstermiştir. Üç Kıtaya yayıldığından, pek çok farklı ırk, etnik köken ve kültürü kucaklamıştır; ve bunlar bir arada uyum içinde yaşayabilmiştir. İslam tarihinde mezhep çatışmaları ve din yüzünden zulüm görülmemiş değilse de, Hristiyanlıktaki düzeye asla ulaşmamıştır. Geleneksel İslam'da insan hakları öğretisinin olmayışının nedeni, sadece **Tanrının hakları olduğu ve insanların görevleri olduğu** anlayışının kabul görmesidir. Fakat, uygulamada bir insanın diğerine karşı olan görevi, Batılıların hak olarak gördüğüne denk gelebilir. Seçime ve akde dayalı egemenlik, Halifeliğin erken dönemlerinden beri ihlal edilmiş; kanunun üstünlüğüne burun kıvrılmış; dini, etnik ve toplumsal gerginliklerin yükseldiği bir çağda çoğulculuk ve çeşitlilik hoşgörüsü giderek azalmış, hatta yok olmuştur. Muhaliflerini öldürmekle kalmayıp, aşağılayıp işkence etmek zorunda hisseden tiranlar yüzünden insanlık onuru, haysiyeti yerle bir edilmiştir. Ancak, tüm bu engellere rağmen demokrasi ideali, sabit bir şekilde güç kazanmakta ve giderek artan sayıda Arap ekonomik, sosyal ve siyasi sorunlarının çözümünün en iyi ve belki de tek çözümü olarak demokrasiyi görmektedir.

Peki, Ortadoğu'da demokrasinin gelişimi için, Demokratik Dünyada yaşayan bizlerin nasıl bir teşviki olabilir? Köstek olmamak veya bu seyri bozmamak için, nelerden kaçınmamız gerekmektedir? Batılı devletlerin sıkça yenik düştüğü ve berbat sonuçlar doğuran iki cazibe kaynağı vardır. Bunları **sağ ve solu baştan çıkaran meseleler** diye ikiye ayırabiliriz. Sağcılar, kendi ulusal menfaatlerini koruyup taleplerine uydukları sürece en iğrenç diktatörleri bile kabul etmeye, hatta bağırklarına basmaya yatkındır. Batının en büyük demokratik devletlerinin zalim diktatörlerle gönül rahatlığıyla işbirliği içinde oluşu, bu ülkelerde olumsuz tepki yaratıp demokratik muhalefetin cesaretini kırmaktan başka bir işe yaramaz. Solcuları sinsice baştan çıkaran ise Müslüman rejimleri, insan hakları gibi meselelerde taviz verdikleri için sıkıştırma. Zalim diktatörlere böyle baskılar işlemediğinden, bu iyi niyetli müdahaleler daha ılıman otokrasilerin üzerine yüklenmektedir ki, genelde bunlar kendi ihtiyaçları ve koşullarına göre belirledikleri bir hızla reformlar yapma sürecini yaşamaktadır. Prematüre demokratikleşme baskısı gören böylesi rejimler zayıf düşerek, demokratik muhalefet tarafından değil, ama insafsız bir diktatörlük kurma peşindeki diğer güçlerce devrilebilir.

Ortadoğu ülkelerine miras kalan zorluklar ve karşılaştıkları sorunlar göz önüne alındığında, Ortadoğu'da demokrasi umutları çok değildir; ama durum her zaman olduğundan daha iyidir. En azından olasılıklardan söz etmek mümkündür. Bu ülkelerin çoğu, vahim ekonomik sorunlarla cebelleşmektedir. Eğer bunlarla baş edemezlerse, diktatör ve otoriter fark etmeksizin, mevcut rejimlerin devrilip, yerine başka bir İslamcı köktendinci kanadın geçmesi muhtemeldir. Birçok ülkede dikkat çeken, köktendincilerin popülerliğinin nedeninin, iktidarda olmayışları ve mevcut sorunlardan sorumlu tutulamayışlarıdır. Eğer iktidara gelirlerse, sorunları çözemedikçe popüleritelerini kaybedecekler. Ancak, bu onlar için önemli değildir. Çünkü bir kez iktidara geldiler mi, orada kalmak için popülariteye ihtiyaçları kalmayacak. Uyguladıkları yöntemlerin ekonomik sonuçlarını hafifletmek için kimisi petrol gelirlerini kullanarak yönetmeye devam edecek. Zamanla, iktidarı elinde tutan köktendinci rejimler bile, ya dönüşecek ya da devrilecek. Ancak o zamana dek özgürlük davasına çok büyük hasar vermiş olacaklar.

Aslında, köktendincilerin zaferi kaçınılmaz değil. Demokratların hükümet kurması veya hükümetlerin demokrasiyi öğrenmesi de olasılıklar dahilinde. Özgürlüğe duyulan ve giderek artan istek ile, tam olarak ne anlama geldiğinin kavranması, demokrasi yolunda umut verici işaretler. Soğuk Savaş bittiğine göre Ortadoğu, karşıt güç bloklarının savaş meydanı olmaktan çıktı. Bu şans kullanabildikleri takdirde, Ortadoğu halkları artık kendi kararlarını verip kendi çözümlerini bulma imkanına sahip. Bunu onlar adına başka kimse yapamaz. Yüzyıllardır ilk defa seçim kendilerine ait.

## **Kürdistan Meselesi**

Arap Dünyasının siyasi manzarası da, Soğuk Savaş sonrasında dramatik biçimde değişti. Bölgede bir zamanlar önemli rol oynayan Pan-Arabizm, yani Arap Birliği akımı sona erdi. Farklı Arap devletlerini birleştirme çabaları başarısızlıkla sonuçlandı. 1970 yılında Mısır Başkanı Cemal Abdülnasır'ın ölümünden bu yana hiçbir Arap lider, kendi ülkesi dışında o kadar tutulmadı. Ayrıca hiçbiri, iktidarı tam olarak halkının seçimine bırakmadı. Aynı zamanda, ulusal kimlik meseleleri gündeme gelmeye başladı. İran, Irak ve Türkiye'deki Kürtler ve Kuzey Afrika'daki Berberiler gibi Arap olmayan etnik azınlıklar, tarihsel olarak merkezi yönetime büyük tehdit oluşturmamıştı; ancak, Körfez Savaşı'nda Saddam'ın yenilgisiyle durum değişti. Amerikan'ın 1991'deki Irak işgali, Kuveyt'i kurtarma amacı güdüyordu. Bunu başaran Amerikan kuvvetleri çekilip, Saddam'ı iktidarda bıraktılar. O da, Amerikan müdahalesini isyan fırsatı olarak gören kendi vatandaşları, başta Kürtler ve Şiileri, katletmekte serbest kalmış oldu. Fakat Saddam'ın kontrolündeki bölge, Kuzey Irak'ın bir kısmına uzanamıyordu. Orada

etkili olan yerel Kürt yönetimi özerklik kurdu. Bu bölge, geniş oranda Kürtlerin yaşadığı Irak'ın Kürt kesiminin büyük kısmını kapsamaktaydı. Modern tarihte ilk kez, en azından teoride olmasa da pratikte, Kürt yönetime sahip bir Kürt ülkesi ortaya çıkmış oldu. Bu yalnızca Irak yönetimi için sorun çıkarmakla kalmadı; Türkiye gibi kayda değer oranda Kürt nüfusa sahip komşu ülkelerde de problemler yarattı. Bu ülkelerin sağlam muhalefeti nedeniyle, yakın gelecekte bağımsız bir Kürt devletinin oluşması pek muhtemel gözükmemekte. Fakat, federal Irak devletini oluşturacak unsurlardan birinin Kürt olması ciddi bir olasılık.

## **Filistin Meselesi**

Bölgenin büyük sorunlarından bir diğeri de Filistin meselesi. Şu anki durum, hiç şüphesiz Milletler Cemiyeti ve sonrasında Birleşmiş Milletlerin Filistin'de bir Yahudi ulus-devleti kurmak için güttüğü politikaların sonucudur. İstisnalar olmasına karşın Filistinli Araplar ve önde gelen Arap devletleri, bu politikaya başından itibaren karşı çıktı. 1937'de İngiliz mandasındaki yönetim ve 1947'de BM tarafından öne sürülen tekliflerin hiçbiri, Filistinli liderler ve Arap rejimlerince kabul görmedi. Çünkü bu, Yahudi Devletinin varlığını kabul etmek olacaktı. Yeni kurulan İsrail Devleti ve Filistinliler arasındaki mücadele, 1948, 1956, 1967 ve 1973'te olduğu gibi, bazen ordular arasında yapılan savaşlar, son yıllarda ise İsraili vatandaşlarla kurtuluş savaşçıları ya da terörist olarak tabir edilen gruplar arasındaki çatışmalar biçiminde, altmış yılı aşkın bir süredir devam etmektedir.

Barış süreci, Mısır Cumhurbaşkanı Enver Sedat'ın bölgede giderek artan Sovyet varlığının Arap bağımsızlığına karşı daha büyük bir tehdit olabileceğinden korkarak, 1979'da İsrail ile barış yapmasıyla başladı. Onu, 1994'te Ürdün Kralı Hüseyin izledi. Resmi biçimde olmasa da, diğer Arap Devletleri de İsrail ile ticari ilişkiler ve yarı-diplomatik temaslar kurdu. İsrail ve Filistin Kurtuluş Örgütü arasında süren diyalog, İsrail'in Batı Şeria ve Gaza Şeridi'nin bazı kesimlerinden çekilmesine ve buralarda az çok özerk bir Filistin otoritesi kurulmasına yol açtı. Fakat, ihtilaf devam ediyor. Filistin hareketinin önemli kesimleri, uzlaşmayı reddederek silahlı çatışmayı sürdürmekte. Anlaşmaları imzalayanlardan bazıları, başta Yaser Arafat, sonradan uygulama esnasında çelişkili davrandı. Batı dillerindeki uluslararası söylemde, Arap Devletlerinin çoğu ve Filistin liderlerinin bir kısmı İsrail'i devlet olarak kabul etmiş görünmekte; ancak Arapça yayınlara bakılacak olursa, uzlaştırıcı bir tavır olduğunu söylemek imkânsızdır. Okul kitaplarından televizyon yayınlarına her yerde, İsrail yok edilmesi gereken gayrimeşru bir işgalci olarak gösterilmekte. Eğer anlaşmazlık İsrail'in boyutuyla ilgiliyse, uzun ve zorlu pazarlıklar sonucunda bir uzlaşmaya varılabilir; ancak durum, her şeyden evvel İsrail'in varlığından ibaretse, ciddi bir uzlaşma olasılığı

yok. Çünkü İsrail'in var olmak ya da olmamak arasında ödün vermesi söz konusu değil.

## **Petrol ve Ekonomi**

Bölge ekonomisinin durumu ve bunun sonucunda meydana gelen sosyal ve siyasi ortam, Arap Dünyasına dair endişelerin kaynağını oluşturmaktadır. Halen petrol, bölgedeki bazı ülkelere doğrudan, bazılarına da dolaylı olarak zenginlik sağlıyor. Fakat bu yüksek kazanç, yarar sağladığı kadar sorun da yaratıyor. Petrol zenginliği otokratik yönetimleri güçlendirirken, demokratik gelişmeyi önledi. Çünkü, petrol zengini iktidarların vergiye ihtiyacı yok ve bu yüzden de seçmeni memnun etmek derdinde değiller. Petrolden elde edilen zenginlik, aynı zamanda ekonomik gelişmeye de köstek oldu. Belini petrol gelirine dayayan Arap Dünyası, diğer ekonomik faaliyetleri önemsemediğinden, ekonomik, sosyal ve kültürel koşullar açısından diğer bölgelere oranla gelişmemiş ve ihmal edilmiş durumda kaldı. Ama, er ya da geç petrol tükenecek ve sağladığı kazanç ve gücün sonu gelecek. Bazı öngörülere göre Arap devletleri, başka ekonomik gelişmeleri teşvik etmeye başladı bile. Körfez ülkeleri turizm ve uluslararası finans piyasalarında etkili olmaya başladı. Ancak bu sektörlerin getirisi, petrol geliriyle kıyaslandığında, halen çok kısıtlı. Bilim ve teknoloji alanında durum daha beter. Okur-yazar oranı çok düşük. Arapçaya çevrilen kitap sayısı, Yunancaya çevrilenlerin beşte biri kadar. Basılan kitap sayısı ise çok az. Arap ülkelerinde bulunan 200 üniversiteden hiçbirisi Dünyanın en iyi 500'ü arasında değil. Günümüzde yaklaşık 300 milyonluk Arap Dünyasının petrol dışındaki ihracat toplamı, 5 milyon nüfuslu Finlandiya'ninkinden az. Dünya ortalaması yüzde 6 oranındayken; Arap dünyasında ihracatın %70'ini oluşturan petrol veya petrol kaynaklı ürünler, sadece %1,5 oranında artmış. Son çeyrek asırda Arap dünyasında reel GSMH düşüştü. (1999'da 531,2 milyar \$ İspanya'ninkinden az) Artık bu başarısızlıkları, yalnızca baskıcı emperyalist güçlere yıkmak veya dış mihrakları suçlamak mümkün değil.

Arap Dünyasının bir başka sorunu da, petrolün yarattığı zenginlik ve fırsatlara kapılıp Arap ülkelerine göç edenler. Suudi Arabistan'da yerlilerin yapmak istemediği veya yapamadığı işleri yapan Güney Asyalılar, buna bir örnek. Arap Ülkelerinin birbirine göç verdiği durumlarda da asimilasyon zor; ancak Arap olmayan veya Müslüman olmayan göçmenlerin kabul görmesi daha ciddi bir problem. Tüm bu sorunlar, Arap nüfusunun tümünde muazzam etkisi olan iletişim devrimiyle iyice alevlendi.

## **Ortadoğu'da Cinsiyet ve Kadın Hakları Meselesi**

Yine Osmanlı Döneminden bir örnekle başlayalım. Vakanüvis Selanikli Mustafa Efendi, 1593'te İngiliz Büyükelçisinin İstanbul'a gelişini anlatırken, İngiltere Adasını yöneten bir kadın tarafından gönderilmiş olmasına hayretini açıkça belirtir. Batıdaki kraliçelere alışkın olsalar da, Müslüman Dünyada kraliçelik pek yaygın değildir. Halifeler dönemi ve Osmanlı'nın ilk dönemlerinde, saray kadınları hakkında daha çok bilgi vardı. Şehzadelerle başka hanedanların kızları evlendirilirdi. Erken dönemlerde, halifelerin ya da sultanların anneleriyle ilgili daha çok bilgimiz vardı. Ancak bu uzun sürmedi. Kayıtlara geçmiş tarihlerinde, padişahın eşi yoktur; sadece cariyelerle dolu haremeler vardır. İlk dönemin ardından padişahlar ve halifelerin anneleri, hep cariye kölelerdir ve geçmişleri pek bilinmemektedir. Sarayda kadınlar önemli bir yere gelebiliyordu; ama bu ancak anne olduklarında mümkündü. Valide sultan unvanı, nüfuz sahibi olma olasılığını getiriyordu.

Abbasiler, Osmanlılar ve diğer İslam Hanedanlarının tarihi Avrupa hanedanlarınıninkine karşılaştırıldığında, kadınların eksikliği hemen göze çarpar. Avrupa hanedanlarında istisnasız, kadınların önemli rolü vardır. Soylu evlilikleri ve hem anne, hem baba tarafını kapsayan soyağaçları büyük önem taşır. Oysa Ortadoğu'da ve İslam Dünyasının başka bir yerinde kadın unsuru, tarih yazımında neredeyse yok gibidir. İslam edebiyatının tarihsel yazınlarda çok zengin, ama biyografilerde çok zayıf oluşu da bununla açıklanabilir. Çünkü kadına yer verilmeyince, hayat hikayeleri de yarım kalır. Güçlü karakterleri sayesinde kriz döneminde önemli rol oynamış kadınlara rastlamak mümkün; ancak bu kısa süreli ve vakanüvislerce itiraz edilen bir durum olmuş.

Tepedekileri bırakıp, bir de İslam toplumunda kadının sosyal hayattaki yerine bakalım. Vakayinamelere, edebi eserlere, vakıf kayıtlarına, sicillere, dini ve hukuki kayıtlara bakarak bunu belirlemek mümkün. Arşiv belgelerinde miras paylaşımına bakıldığında, İslam hukukuna göre kız çocukla erkek çocuğun malları eşit bölüştüğü görülür. Bu açıdan bakıldığında, kadınların mülkiyet hakkı açısından modern zamanlara kadar İslam toplumunda Batı'ya göre daha iyi durumda olduğu sonucuna varılabilir. Bunun sosyal hayattaki yansımaları ise çok daha farklıdır. Osmanlı İmparatorluğunda bir arada yaşayan üç farklı toplulukta, evlilikle ilgili kurallar birbirinden çok farklıydı. Müslüman erkeklerin çokeşliliğine ve cariyelere sahip olmalarına izin verilirken, Musevi erkeklerin çokeşliliğine izin verilirdi ancak cariyelere sahip olamazlardı. Hristiyanlar ise tek eşli olmak zorundaydı ve cariye tutmaları yasaktı.

Hac, diplomasi ve ticaret nedeniyle yapılanlar ile, genelde Avrupalılarca yapılan seyahatlere dair tutulmuş kayıtlar da, kadın hakları ve cinsiyet konusunda oldukça aydınlatıcıdır. Müslümanların yaptığı seyahatler ile ilgili kayıtlar daha

sınırlıdır. Ancak, az da olsa, Müslümanların Hristiyanlık aleminde gördüklerine dair ilginç örnekler vardır. Batılı demokraside, hükümet kurumlarının işleyişine tanık olup kaleme alan ilk Doğulu, Mirza Ebu Talib Han'dır. 1799'da İngiltere'yi ziyaretinde, Avam kamarasındaki görüşmeleri izlemiştir. Vergi toplamak ve hükümet işlerinin genel denetiminin yanı sıra, kanun koymak gibi bir görev de üstlendiklerine dikkat çekerek, İngilizlerin ilahi bir kanunu olmadığı için, duruma göre yasa çıkardıklarını da ekler. Mirza Ebu Talib'in izlenimleri, diğerlerinden oldukça farklıdır. Batıya gidip Hristiyanların yaşamını gören Müslümanların çoğu, bunları dehşet ve şaşkınlık içinde kaleme almıştır. Bu açıdan, Mirza Ebu Talib'in bakış açısı benzersizdir. İngiltere, Fransa ve İrlanda ziyaretleri sırasında Avrupalı kadınların peçe takıp yüzlerini örtmedikleri için, Avrupalı erkeklerin kadınlara Müslüman erkeklerden çok daha fazla hakim olduğuna dikkat çekmiştir. Kadınların erkeklerle bir arada olduğuna ve kocalarının kadınların çalışmasına izin vererek haneye kazanç sağladıklarına değinmiştir.

Kölelik sistemi de, kadına bakışla ilgili bilgi vermektedir. Genelde köleler etnik özelliklerine göre sınıflandırılıp, ne işe yarayacakları belirlenmiştir. İslam yasalarına göre, İslam topraklarında yaşayan Müslüman ya da gayrimüslim, özgür bir insanı sonradan köle yapmak yasaktı. Köleler doğuştan köle doğar veya savaşta tutsak alınarak köleleştirilirdi. Demek ki, köle nüfusunun çoğunluğu Asya'dan, Afrika'dan ve uzun bir süre Avrupa'dan gelenlerden oluşuyordu. Örneğin 18.yy sonunda Osmanlı Sarayında memur olarak çalışan Fazıl Bey'in yazdığı Zenanname, farklı milletlerden, farklı etnik kökenlerden gelen kadınların özelliklerini anlatan bir kitaptı. Bu kitap sadece köleleri değil, hem Osmanlı toprakları dışında başka ülkelerde yaşayan kadınları, hem de hem de yerleşik kadın nüfusunu kapsıyordu. Bu kitabın, biri İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, biri de Londra'daki British Museum'da, iki el yazması bulunmaktadır. İslam, Musevilik ve Hristiyanlık gibi homoseksüelliği yasaklamış olsa da, İslam toplumunda oğlancılık olarak da adlandırılan erkek homoseksüelliği, eskiden çok daha anlayışla karşılanan bir durumdu. Hatta çoğu zaman çoğu yerde, gizlenmesine gerek duyulmazdı. Fazıl Beyin talep üzerine Oğlanlar hakkında yazdığı ikinci kitabı da bunun bir kanıtıdır.

İslam Dünyasında şu anda gözlemlenenler, İslam Hukuku ve geleneğindeki tabloyla pek örtüşmemektedir. Örneğin İslam Ülkelerinde, boşanmak isteyen bir erkeğin, mal varlığını korumak amacıyla karısını zinayla suçlamasına sıkça rastlanmaktadır. Namus cinayetlerinde de uygulama ve kanun arasındaki fark dikkat çekicidir. Şeriat, zinayı yasaklar ve cezalandırır; ancak kadınların yok yere suçlanmaması ve zina suçu kanıtlanmadıkça öldürülmemesi için, detaylı ve uzun maddeler içerir. Şeriat, zina suçunun geçerli olması için dört erkek tanığı şart koşar; ama, bu toplumlarda parayla yalancı tanık bulmak da zor değildir.

Dolayısıyla, yaşanan gerçekler ve genelde uygulanan haliyle İslam'ın özü arasında çarpıcı bir tezat vardır.

İslam toplumunda kadınların görevlerine gelince, cinsellik ve annelik başı çekmektedir. Kölelikle ilgili kayıtlardan ve diğer kaynaklardan bunu görmek mümkündür. Çocukları yetiştirmek, evi çekip çevirmek gibi işler de kadınların yaptıkları işlerdir. Ancak ilginçtir ki, yakın zamana kadar yemek pişirip servis etmek kadınlığın ana görevlerinden biri olarak görülmezdi. Oysa ki Batı'da hep böyleydi. Kadınların çalışma anlamında yaptığı işlere gelince; şarkı söylemek, şiir okumak, dans etmek gibi eğlence alanında kadınların faaliyet göstermelerine izin verilmiştir. Bunlar, genelde yetenekli köleler arasından seçilip, efendilerini ve misafirlerini eğlendirmek üzere eğitilirdi.

Eskiden, iki toplumun (Doğu ve Batılı toplumlar) ilişkileri, üyelerinin sadece seyahat, ticaret veya diplomasi amaçlı, o da daha çok Batı'dan Doğuya doğru seyahatleri ile gerçekleşmişti. 18.yy sonundan itibaren Hristiyanlık ve İslam Alemi arasındaki temaslar arttı. İki rakip medeniyet birbirine iyice yakınlaştı. Modernleşmenin etkisiyle, Batı Dünyasıyla eskisine oranla çok daha kapsamlı bir karşılaşma, Ortadoğu toplumunda kadınların yerini nasıl etkilemiştir? Öncelikle iki toplumun kadınlara yaklaşımı arasındaki fark, giderek daha çok göze batmaya başladı.

Modern dönemle birlikte Müslüman Doğu'da feminizmin doğuşu, kadınların eğitilmesi ve devamında Batıya seyahatlerinin başlamasıyla, Doğuyu gidip gören Batılı kadınlar anılarını kaleme alıp nasıl farklı bir perspektif sunduysa, Müslüman kadınlar da Batı hakkında yorumlarını dile getirmeye başlamıştır. Müslümanların ev yaşantısında mahremiyet anlayışı nedeniyle Batıların, evlerin içinde neyin nasıl işlediğini anlamasına pek fırsat olmamıştır. Genelde Avrupalıların Doğu yaşam tarzına yaklaşımları fantezi, söylenti, efsane şeklindedir. Batılı erkekler Müslüman erkeklerin kadınlar üzerindeki hak ve ayrıcalıklarına imrendiklerini gizleyemezken, Avrupa'yı gidip gören Müslümanlar, Batılı kadınların rahatlığını serbestliğini ve gördükçe dehşete kapıldıklarını, erkeklerin kıskanç olmayışına şaşırıldıklarını ve Batıların günahkar bir hayat sürdüğünü anlatmışlardır.

1860'lardan itibaren, farklı bir bakış açısı hakim olmaya başlamıştır. Genç Osmanlılardan Namık Kemal 1867 tarihli bir makalesinde, Batı'ya kıyasla geri kalmışlıklarını, "**kadınlarımıza muamele tarzımız yüzünden**" olarak açıklayarak, bu fikri ilk defa ortaya atmıştır. Çok basit, ancak can alıcı bir noktaya değinmiştir: "**Kendimizi nüfusun yarısının yetenekleri ve hizmetlerinden mahrum bırakırsak Batı'ya yetişmeyi nasıl umabiliriz?**" Batıyla karşılaştırıldığında Osmanlı toplumunu, bir tarafı felçli bir insana benzeterek, çarpıcı bir tablo çizmiştir. O zamandan beri hem erkekler, hem kadınlar arasında feminist akımlar ortaya çıkmıştır; ve bu, önemli bir etkene dönüşmüştür. Tabii ki buna karşı tepkiler

de oluşmuştur. Batı, Batılılaşma ve Ortadoğu'yu yönetenlerin Batılılaştırılması polemiklerinde, başı çeken konulardan biri haline gelmiştir. Mesela Müslüman Kardeşler'in ideolojik liderlerinden biri olan 1906-1967 yılları içinde yaşamış Seyyit Kutub, 1948-50 arasında Amerika'da bulunmuş ve izlenimlerini yazdığı kitabında, Amerika'da her şeyin parayla ölçüldüğünü, dinin bile maddiyatla değerlendirildiğini, Amerikalıların sadece iyi vakit geçirip eğlenmek peşinde olduklarını ve kiliselerin de danslar düzenleyerek, kadın erkelerin birbirlerine dokunmalarına izin verdiğini, tiksintiyle anlatmıştır. Bu sürekli gündeme gelen bir konudur ve bu tarif biçimi, günümüzde teröristlerin hedeflerini nasıl meşrulaştırabildiklerini anlamamıza yardımcı olabilir. Afganistan'da Taliban'ın web sitesinde de, Batılı kadın erkek ilişkileri üzerine anlaşılması güç algılar ve tuhaf açıklamalar mevcuttur.

Tüm bunlar, bizi kaçınılmaz bir soruya getirir. ***Bundan sonraki adım ne olacak?***

Kadın haklarının, liberal demokratikleşmenin vazgeçilmez bir parçası olduğu inancı, Ortadoğu'da tam anlamıyla benimsenmiş olmaktan uzaktır. İslam dünyasında demokratikleşme süreci bu şekilde işlememiştir. Ortadoğu toplumlarında kamuoyu, kadın haklarına karşı olduğundan, devlet de kadın haklarını gereken önemi göstermemektedir. Kadınlara siyasi ve diğer haklarının verilmesiyle gerçek bir ilerleme görülen ülkeler, otokrasiyle yönetilen ülkelerde olmuştur. Türkiye'de Atatürk, İran'da Şahı Pehlevi, feminist reformlar denebilecek programlar izlemiştir. Atatürk bu konuda çok net bir tavır almıştır ve cumhurbaşkanı olduktan hemen sonra, kadın hakları konusuna eğilmiştir. Bunun mantığını da şu şekilde açıklamıştır: **“Modern dünyayı yakalamak istiyorsak bunu, toplumun sadece yarısını modernleştirerek yapamayız.”** O zamanlar kamuoyuna ters düşmesine karşın Atatürk, sonuca ulaşmak için elinden geleni yapmıştır. Elbette, onun bile yapabileceklerinin sınırı vardı. Fes, sarık gibi geleneksel İslami erkek başlıklarını, yasayla ve zorla lağvetmiştir. Ama, kadınlar için peçe ve örtünmeyi yasal olarak yasaklamak yerine, toplumsal baskı ile ortadan kaldırmayı seçmiştir. Şu anda Türkiye'de, kadınlarda örtünmenin, türban gibi farklı şekillerde geri geldiği görülmektedir. İran'da ise Şah, Atatürk kadar açık bir tavır sergilememiş ve sistematik davranmamıştır. Fakat Pehlevi Şahlarının ikisi de, kadın haklarını programlarına dahil etmiştir. Atatürk çokeşliliği yürürlükten kaldırmış ve monogamiyi yürürlüğe sokmuştur. İran bu konuya da dolaylı bir yaklaşımla fiilen tekeşliliği benimsemiş ve bir erkeğin ikinci bir kadınla daha evlenmesi önüne zorluklar getirmiştir.

Otoriter yönetim uygulanan Tunus'ta da bu konuda gelişme kaydedilmiştir. Tunus, kadınlara eğitim imkanı sağlanmasında en iyilerden biridir. Şaşırtıcı gelebilir; ama, Irak'ta da otoriter yöneticiler, kadınlara toplumsal hayatta diğer



Arap ülkelerine kıyasla daha etkin etkin rol vermiştir. Örneğin, feminist makalelerin çoğu Irak'ta basılmıştır. Bunlara karşı, elbette sert tepkiler de oluşmuştur. Feminizmi ve kadınların özgürleşmesini, Batının nihai günahlarından biri olarak gören Seyyit Kutub'un görüşlerinin aynısına, Humeyni'nin yazılarında da rastlamaktayız. Ona göre Şahlığın en büyük suçlarından biri, kadınlara hak verip, Şeriatı feshetmesiydi. Şah döneminde yasal evlilik yaşı on sekize yükseltilmişken, İran Devrimi, Hz. Muhammed'in son karısı Ayşe ile dokuz yaşındayken evlendiğinden yola çıkarak, eskiden geçerli olan dokuz yaş sınırına geri döndü. Şu anda İran İslam Cumhuriyeti'nde yasal evlilik yaşı dokuzdur.

Buradan baktığımızda görünüm, bir hayli sorunlu. Kadınların bastırılması ve kadın haklarının engellenmesiyle uğraşan güçlü gruplara rağmen, yine de iyimser yaklaşmakta fayda var. **Sonuçta İslam Dünyasında ilerlemenin mümkün olması için muhtemelen en iyi umut, nüfusun bastırılmış kısmı olan kadınlar.** Kadınların durumu, İslam Dünyasının diğer yerlerinde olduğu gibi, Arap dünyasının da en önemli sorunlarından biridir. Kadınlar nüfusun yarısından biraz fazlasını oluşturuyor; ama Arap Ülkelerinin çoğunda siyasi güçten yoksunlar. Bazı Müslüman gözlemciler göre, Batının ileri toplumları ve hızla gelişen Doğu toplumları ile karşılaştırıldığında, Arap kadın nüfusunun bunalımlı ve mağdur hali, toplumlarının az gelişmişliğinin en önemli nedenlerindedir. Modern haberleşme ve seyahat imkanları, bu zıtlıkları çok daha görünür kılmaktadır. Irak ve Tunus gibi bazı ülkeler, kadınların özgürleşmesi yönünde kayda değer bir ilerleme göstermektedir. Anayasa tarafından tanınan eşit haklarla eğitim ve meslek edinen kadınlar, toplumun farklı alanlarında kendilerine yer bulmaya başladı. **Batıda kadınların göreceli özgürlüğü, daha iyi bir topluma doğru ilerlemenin başlıca sebebi olmuştur. Ortadoğu ülkelerinde de, ilerleme ve özgürlük adına en umut verici faktör bu olabilir. Ortadoğu'nun demokratik geleceğinin kesinlikle en önemli ve vazgeçilmez unsuru kadınlar olacaktır.**

### **Ortadoğu'da Demokrasi ve Din**

20. yüzyılın büyük kısmında Ortadoğu'da siyasi tartışmalarda baskın olan iki düşünce, **milliyetçilik ve sosyalizm**di. Bazen de ikisinin birleşimi olan **milliyetçi sosyalizm**. Avrupa kökenli bu ideolojiler, Ortadoğu koşullarına göre şekillendiler. Zaman zaman, Avrupalı güçlerin desteğini aldılar; büyük değişimlere yol açtılar. Yüzyıl sonuna gelindiğinde, çekiciliklerini kaybettiler. Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve sosyalizmin şu ya da bu şeklini deneyen Ortadoğulu ve Kuzey Afrikalı rejimlerin başarısızlığı sonunda, sosyalizm itibar kaybetti. Bu ülkeleri yönetenler, özgürlük ve refah yerine dikta uygulayıp, halklarına yoksulluk getirdiler. Demokratik Dünyayla, bariz ve giderek artan bir tezat oluştu. Milliyetçilik ise, asıl amacına ulaşmasıyla

doğan sonuçlarla, geçerliliğini kaybetti. Tam ulusal bağımsızlık elde edilmesiyle birlikte, özgürlük ve bağımsızlığın aynı şey olmadığı iyice ortaya çıktı. Milliyetçi hedeflere ulaşılırken, sosyalist umutlardan vazgeçildi. Fakat çözmek üzere tasarlanana sorunlar düzelmedi. Halk, ezilmeye ve mahrum edilmeye devam etti; hatta durum daha kötüleşti. Nüfus artışıyla, fakir daha fakirleşti ve yoksulluk oranı iyice arttı. Üstelik, haberleşme teknolojileri sayesinde, yoksulluklarının daha çok farkındalar artık. Emperyalist güçlerin çekilmesiyle Müslüman Ortadoğu'nun, güçsüzlük ve ekonomik geri kalmışlığına bulacak bahanesi kalmadı. Sadece Batı'ya değil, Asya'nın yükselen güçlerine ve dibindeki İsrail'e de yetişmesi için, yapması gerekenlerin belirlenmesi ve çözüm arayışı sürmekte.

Ortadoğu'nun modern tarihinin başlangıcında, Bölgede sadece iki güç bağımsızdı: İran ve Türkiye. Her ikisi de emperyalist çekişmeler arasında zorlukla da olsa, egemenlik ve bağımsızlıklarını korumayı başardı. İngiliz, Fransız, İtalyan ve Rus İmparatorluklarının dağılmasıyla, yeni bir seri bağımsız devletin ortaya çıkışına imkan doğdu. Bunlardan bazıları, Mısır ve Fas gibi, asırlar öncesine dayanan bir ulusal kimliğe sahipti. Fakat çoğu da, kimlik yönünden belirsiz ve kaygan bir zemin üzerine yeni kurulan ülkelerdi. Bir yandan, Arapçılık veya Türkçülük gibi akımlarla üst kimlikler altında toplanıp daha büyük ülkelere dahil edilmek istenmişlerdi. Bir yandan da, daha yakın bir zamanda içeriden, aşağıdan gelen bir hareketle, etnik ve mezhep ayrılıklarına dayanan aşiret bağlılıklarıyla tehdit edilmekteler. Lübnan iç savaşı, bunun nereye varabileceğini göstermiş oldu. Lübnan örneği, Suriye ve Suudi Arabistan gibi bir çok ülke için geçerli olabilir. Bu iki ülke de, şu anki halleriyle, çok farklı unsurlardan oluşturulmuş 20.yy icatlarıdır.

Tam tersine, Türkiye ve İran ise, eski ve köklü devletlerdir. Halkları, yaygın ortak bir milliyet ve siyasi kimlik hissine sahiptir. Egemen ve bağımsız devlet yönetimindeki asırlardır süren tecrübeleri sonucunda, istikrar ve süreklilik hali daha kırılğan başka devletleri paramparça edebilecek krizlerde ayakta kalmayı başaramışlardır. İkisi de liderlik geleneğine sahiptir. İran Doğuda Orta Asya ve Hindistan'a, Batıda Osmanlı topraklarına doğru uzanan bir bölgenin kültürel açıdan merkezi konumundayken; Türkiye, önce İslam imparatorluğu, ardından ulusal kurtuluşuyla Ortadoğu'nun lideri ve modelidir. 16.yy başında, Osmanlı ve İran arasındaki savaşıardan bu yana Türkiye ve İran, tüm Ortadoğu Bölgesinin liderliği için rekabet etmektedirler. Modern dönemde de, devlet yönetim şekilleri açısından, Ortadoğu geleceği için rakip modeller ortaya koymaktadırlar: Türkiye, laik demokrasi; İran İslami köktendincilik.

Demokrasiye farklı yerlerde farklı anlamlar yüklenmeye çalışılsa da bahsettiğimiz demokrasi, hükümetlerin seçilme, yerleştirilme ve gerektiğinde değiştirilme yöntemidir ve İngilizce konuşulan ülkelerde gelişmiştir. Modern zamanlarda başarı oranları farklı da olsa, Dünyanın geri kalanına nakledilmiştir.

Demokratik olmayan yönetim biçimlerinden farklıdır; çünkü hükümetler, tüm partiler için geçerli olan yerleşik kurallar çerçevesinde belirli aralıklarla düzenlenen seçimler aracılığıyla, halkın iradesiyle veya en azından halkın onayıyla başa gelir. Demokrasi, bu terimi kullanan, ancak hükümetlerin seçimlerle sıkça değiştirildiği ve seçim sonuçlarının değiştirildiği diğer sistemlerden farklıdır. Demokratik seçimler, gizli oylama ve halka açık sayım gerektirir. Sözde demokrasilerde genelde tersi geçerlidir. Genelde seçmenleriyle belirli aralıklarda hesaplaşacak olmak, hükümetlerin insan hakları, düşünce ifade özgürlüğü ve yasanın üstünlüğü gibi demokratik gerekliliklere saygı göstermelerini garanti etmeye yeterlidir.

Tüm demokrasilerde, yasal olarak laik olmasa da, din ve devlet işlerinin ayrılma ilkesi benimsenmektedir. Din de demokrasi gibi, pek çok anlama gelebilecek ve farklı şekilde yorumlanabilecek bir kavramdır. Ortadoğu bağlamında Hristiyanlık ve Musevilik dinleri azınlıktadır. Ermenistan ve Gürcistan Hristiyan devletlerdir; fakat çok etkili değildirlere. İsrail’de baskın ve çoğunluğun dini olan Musevilik, Arap ülkelerinde neredeyse kalmamış gibidir; Fas, Türkiye, İran ve eski Sovyet ülkelerinde küçük azınlıklar olarak yaşamlarını sürdürürler. Ortadoğu halklarının çoğu için din demek, asırlardır İslam demektir. Yazılı bir anayasası bulunan Arap ülkelerinin neredeyse hepsinde İslam, devlet dini veya kanunun temel kaynağı olarak geçmektedir. Suudiler ise, Kur’an’ın anayasaları olduğunu öne sürerler. Eski Sovyet cumhuriyetleri genelde laik yönetim biçimlerini devam ettirmiştir.

Türkiye, şimdiye kadar açıkça laik bir sisteme sahip olmuştur. Bu yönde ilk yasal adım, 1928’de Anayasadan “Türk devletinin dini İslam’dır” maddesinin çıkartılmasıyla atılmıştır. Bunu, diğer din ve şeriat referanslı maddelerin değiştirilmesi izlemiştir. İkinci adım, 1937’de Anayasaya, Türk devletinin özellikleri olarak cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik ve inkılapçılık ilkelerinin eklenmesidir. Laiklik ilkesi, daha açık ifade etmek gerekirse din ve devletin ayrılması, anayasal değişikliklerle sağlanmıştır. Türkiye’de önceleri dinsizlik olarak yanlış anlaşılan laiklik, büyük zorluklarla karşılaşmıştır ve halen de karşılaşmaktadır. Son zamanlarda laikliğe meydan okuyan mecra, üst üste iki kez seçilen iktidar partisi olmuştur.

Şu anda Ortadoğu İslamında can alıcı ayırım, Batının İslamcı köktendincilik diye adlandırdığı hareket ve onun dışında kalan akımlardır ki bunlara, başka bir ifade olmadığı için, popüler İslam diyebiliriz. Daha önce bahsettiğimiz gibi Müslüman köktendinci denilen grupların asıl amaçları, Şeriat düzeni getirmek veya yeniden kurmaktır. Tüm Müslümanlar köktendinci değildir ve köktendincilerin çoğu da terörist değildir. Ancak köktendinciler de, teröristler de bu yanılığın örtbas etmeye meraklıdır. Bu hedeflerine de, bir yandan, dikkatini şiddet yanlısı azınlığa

veren medyanın, diğer yandan, terörist grupları kesin bir dille suçlamak istemeyen veya buna gücü yetmeyen dini ve siyasi Müslüman liderlerin de yardımıyla erişmektedirler. Son zamanlarda, bilhassa Avrupa ve Amerika'da yaşayan Müslüman diaspora ve Müslüman dünyasında terörist eylemler ve sloganlara gösterilen destekte, endişe verici bir artış söz konusudur.

Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki Müslüman ülkelerde var olan rejim türlerini şu şekilde sınıflandırabiliriz:

**1. Geleneksel otokrasiler:** Eskiden tüm İslam Dünyası bu sınıfa girerdi. Şu anda Suudi Arabistan ve Arap Emirlikleri, Körfezin ve Hint Okyanusunun Arap kıyısındaki hanedanlar, geleneksel otokrasiyle idare edilen aşiret düzenine dayalı yönetimlerdir. Anayasa veya seçilmiş temsilciler meclisi gibi kavramlardan muaf, monarşiyle yönetilen otoriter rejimlerdir.

**2. Liberalleşen Otokrasiler:** Fas, Ürdün ve bazı Körfez ülkeleri. Bir süre için Mısır da böyleydi. Geleneksel yönetim yapısına dayanan, ancak modernleşme yolunda önemli adımlar atan, böylece kaçınılmaz olarak demokrasiye doğru ilerleyen ülkeler. Artık, geleneksel otokrasi olmadıkları gibi, henüz liberal demokrasiye de tam geçmemişlerdir. Fakat genel olarak bakıldığında, gidişat daha çok özgürlüğe doğrudur. Bazılarında, hala sosyalist dönemden kalma kamu şirketleri yüzünden kalkınma aksıyor olsa da, diğerlerinde ekonomik, sosyal ve insani gelişmeler görülmektedir.

**3. Diktatörlükler:** Bu terim sıklıkla, otoriter veya otokratik olarak tanımlanabilecek rejimler için kullanılmakta. Ancak Hafız Esad ve Oğlunun Suriye'de kurduğu tek parti rejimi ve Saddam Hüseyin'in Irak yönetimi için daha doğru bir tanımlama olur. Her ikisi de, 1930-1940'ların Avrupa kaynaklı tek parti rejimlerini model almıştır. İkisi de, iki savaş arasında manda yönetimi altında kalmıştır. Nazi modeli üzerine kurulan Baas partisi'nin Sovyetlerin etkisiyle birlikte Komünist modeli benimseyip yeniden canlanması pek de zor olmamıştır. Uzun yıllardır etkisini sürdüren bu model, Avrupa'dan ithal edilip de Ortadoğu'da hakikaten işlemiş olan tek sistemdir. Saddam Hüseyin rejiminin kökleri de İslam devlet anlayışında veya Arap geleneğinde değil, Avrupa'dadır.

**4. Eski Sovyet Cumhuriyetleri:** Tarihi ve coğrafi açıdan ayrılan bu grup, Transkafkasya ve Orta Asya'da bulunan, genelde Müslüman nüfusa sahip Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tataristan, Türkmenistan'ı kapsar. Bu ülkeler, son yüzyılda İngiliz veya Fransız sömürgelerinden çok farklı sorunlar yaşamışlardır. Bağımsızlıklarını elde ettikten sonra da sömürge sonrası süreçte müdahaleler ve haksız anlaşmalarla dolu dönemler geçirmişlerdir.

5. **Devrimci İslam Rejimleri:** Devrim sözcüğü Ortadoğu'da, siyasi veya askeri darbe anlamında sıklıkla kullanılır. 1979 İran devriminde sadece iktidar değil sosyal düzen tamamen değişmiştir. 18.yy Fransa ve 20.yy Rusya'sında olduğu gibi İran da ayaklanma ve baskı, terör ve devrimci adalet, müdahale ve savaş, ideolojik tartışma, siyasi çatışma ve geniş bir sosyal dönüşüm şeklinde klasik evrelerden geçmiştir. Şu anda bulunduğu evre de, Napolyon veya Stalin dönemine benzetilebilir.

6. **Batılı anlamda Demokrasiler:** Serbest seçimlerin yapıldığı ve hükümetlerin seçmenlerin kararıyla değiştirildiği siyasi düzenlerdir. Bölge ülkelerinin çoğunda seçim yapılmaktadır; ama bu kısmen modern devlet adetine uygun olsun diye, kısmen de uluslararası saygı veya destek görmek içindir. Fakat çoğunda seçimler göstermeliktir. Bölgede seçimlerin sahiden usulüne uygun yapıldığı ve hükümetlerin seçimle değişebildiği yalnızca iki ülke vardır: Türkiye ve İsrail.

Günümüzde Arap rejimlerinin çoğu, ya halklarının bağlılığına ya da itaatine yaslanmıştır. Fas ve Arap yarımadasındaki emirlikler gibi köklü krallıklar, etnik, bölgesel, aşiret gibi bağlılıklara dayanır. İtaate dayalı rejimlerse, faşist ve komünist modellerden kaynaklanan kontrol ve zorlama yöntemleri kullanan, Avrupa tarzı diktatörlüklerdir. Halkın bağlılığını talep etmektense, ayakta kalabilmek için sirtlarını baskı ve saptırmaya dayamışlardır. Halkın öfkesini İsrail gibi bir dış güce yöneltip hoşnutsuzlukları, amansız polis gücüyle bastırma yoluna giderler. Hükümetin polis gücüne dayandığı ülkelerde, rejime ve destekçilerine karşı derin ve yaygın bir memnuniyetsizlik mevcuttur. Bu da, bir çelişkiye yol açmaktadır. Batı yanlısı rejimlerle yönetilen ülkelerde, halk genelde Batı karşıtı olurken, Batı karşıtı rejimlerle yönetilenler, kurtuluş için Batıdan medet umma eğilimindedir.

Halkın rızası ve katılımıyla bağlılığa dayalı devlet yönetimleri arayışında olan gruplar umut vericidir. Irak başta olmak üzere, bazı Arap devletleri temkinli bir biçimde seçimler sonrasında oluşturulan meclisleri denemelerine başlamıştır. Kimi ülkelerde demokratik muhalefet güçleri çoğalmaktadır; ama bunlar çoğunlukla Batı karşıtı gruplardır. Hamas ve Hizbullah'ın son dönemdeki durumu, muhalefet partilerinin siyasi değil de dini eleştirilerde bulunarak başarılar kazanabildiğini göstermektedir. Dini muhalefet partilerinin propagandası da halka, camiler aracılığıyla kolaylıkla ulaşmaktadır. Mevcut rejimleri savunanlar da, dizginleri gevşetmenin, radikal İslamcı güçlerin yönetimi devralmasına yol açacağını savunmaktadır.

Bölgede, önemli bir demokratik siyaset deneyiminden geçmiş bir ülke olan Lübnan'daki özgürlük ve açıklık istismar edilmiştir. Son zamanlarda, dışarıdan istismarın azaldığına dair işaretler gözlemlenmektedir. 2005'teki Sedir devrimi, Lübnan için yeni bir dönemin başlangıcı olarak görülmüştür; ancak Lübnan Demokrasisi hala güvende değildir. Suriye'nin ülke üzerindeki ilgisi devam etmektedir ve İran tarafından eğitilip, silahlandırılıp finanse edilen Hizbullah giderek güçlenmiştir. Lübnan'da istikrar ve demokrasi adına adımlar atılmaktadır; ama mücadele bitmiş sayılmaz. Demokrasi mücadelesi Lübnan sınırlarının dışına taşmadıkça biteceği de yok.

Bölgedeki hastalıkların iyileşmesi için önerilen iki rakip teşhis ve tedavi reçetesi vardır:

1. Bütün dertlerin sebebi, kafirler ve onların yerli taklitçileridir. Çözüm, Batıya karşı mücadeleyi sürdürmek ve şeriata ve geleneklere dönüştür.
2. Artık yozlaşan ve bozulan eski yöntemler, Arap dünyasına köstek olmaktadır. Çözüm, ekonomi, toplum ve devlette özgürlük ve açıklık yani gerçek demokrasidir. Bu yolda zorlu engeller olmasına rağmen, öngörülü liderler bu yolu izlemektedir. Şu anda Bölgede, hem din erkine dayalı yönetim yani İslam teokrasisi, hem de liberal demokrasi temsil edilmektedir. Arap dünyasının geleceği büyük çapta bu ikisi arasındaki mücadeleye bağlı olacaktır.

### **İslam demokrasiyle bağdaşır mı?**

Aynı soru, daha geniş bir perspektiften din için sorulabilir. Burada din, inanç ve ibadet, ahlak ve yol gösterme sistemi anlamında kullanılıyorsa, cevap evettir. Ancak, tarihi olay ve tecrübeler, kültürel adetler anlamındaysa, cevap değişkenlik gösterebilir. Hatta mezheplere göre bile değişebilir. İslam bağlamında, on dört asırlık bir tarih ve günümüzde elliyi aşkın Müslüman devletin siyasi tecrübesi vardır. İlk bakışta fazla iyimser görünmese de, yakından incelemek gerekir. İslam tarihinde nadiren despotlaşan, genelde iyi huylu ve aydınlanmış, çoğunlukla da ilahi kanunun hükümleriyle kısıtlanan kesintisiz bir otokrasi hakimdir; ancak kurumsal yapılar, temsil ve çoğunluk kararı gibi gelenekleri olmamıştır. Dört halife Devri, İslam'ın Altın Çağı olarak kabul edilir. Halifelerden üçü, suikaste uğramıştır; ve hükümdarlıkları boyunca iç savaşlar devam etmiştir. Şu anda, Ortadoğu'da bulunan Müslüman ülkelerden sadece Türkiye Cumhuriyeti ciddi anlamda demokrasi olarak adlandırılabilir. Bu yönde ilerleyen ülkeler vardır; ama hiçbirisi, geri dönüşler ve müdahaleler geçirmesine karşın, Türk Demokrasisi kadar yol kat etmemiştir. Fakat bu Ülkelerde demokrasinin geçmişte işlememiş olması, gelecekte de işlemeyeceği anlamına gelmez. Dünyanın geri kalanında demokratik kurumların

uzun süredir istikrarlı ve düzgün biçimde işlediği ülkelerin sayısı, gerçekten de çok azdır. Kıta Avrupa'sında bile, demokrasi deneyimi çeşitli olaylarla doluyken, çok farklı bir kültürde daha iyi ve daha hızlı sonuçlar beklemek mantıksız olacaktır. Sonuçta Amerikan demokrasisi bile, bir süre için kölelikle bağdaşır sayılmış ve uzun bir süre boyunca kadınlar haklarından mahrum edilmiştir. İslam topraklarında demokrasinin en önemli desteği nüfusun yarısını oluşturan kadınlar olabilir. Demokrasinin başarısızlığından en çok zarar göreceği olan, yine kadınlardır. Fakat, baskın oranda Müslüman ve erkek egemen olan Ortadoğu'da kurulacak olan kurumlar da, kaçınılmaz olarak, belirli oranda kültürel ve tarihi geleneklerine ve toplumsal belleğe göre şekillenecektir. Bunlar geçmişte demokratik kurumların oluşturulmasına engel teşkil etmiş olabilir; ancak İslam kültürü doğru şekilde yorumlanıp uygulandığında, çok daha büyük bir siyasi özgürlük ve insan haklarına saygıya yol açacak olumlu öğeler barındırmaktadır. Müslüman Dini mirasında, demokratik özgürleşme yolunu gösteren unsurlar bulma çabası sürmektedir. İslam tarihi ve geleneğinde, demokrasinin gelişimine katkısı olacak öğeler mevcuttur. Dinle devletin ayrılması, İslam bağlamında alakasız görünebilir; ama İslam öğretisi ve hukukunda dünyevi ve ruhani şeyler arasında ayırım mevcuttur. İslam düşünürlerinin siyasi iktidar, haklar ve görevlerle ilgili görüşleri dikkate alındığında, bugünkü keyfi despotluktan çok uzak bir tablo karşımıza çıkmaktadır. Kur'an'da **itaat vazifesi** açıkça belirtilmiştir: "**Allah'a itaat et, Peygambere itaat et, üzerinde yetkisi bulunanlara itaat et!**" Peygamberin Hadislerinde de benzer ifadeler geçer. Ancak "**Günaha itaat olmaz!**" "**Yaradanına karşı gelene itaat etme!**" gibi, itaat vazifesine ve yöneticinin yetkisine sınır koyan hadisler de vardır. Yani, hükümdar ilahi kanuna aykırı bir şey emrederse, sadece itaat vazifesi ortadan kalkmakla kalmaz; itaatsizlik vazifesi gündeme gelir. Bu Batılı siyasi düşüncede var olan devrim hakkının ötesinde bir kavramdır; çünkü devrimi, en azından otoriteye itaatsizliği ve muhalefeti bir görev olarak ortaya koyar.

Peygamberin hadislerinden "**Cemaatimde fikir ayrılıkları olması, Allah'ın lütfudur**" ifadesi de, farklılığın güzelliğine ve bastırılmak yerine hoş görülmesi gerektiğine vurgu yapar. Modern zamanlarda üzücü bir biçimde eskinin anlayışlı, hoşgörülü yaklaşımından sapma gözlemlenmektedir. Bu durumda İslam gerçekliğiyle örtüşebilmesi için, İslam öğretilerinde yer alan ilkeler yeniden canlandırılmayı beklemektedir. İslam geleneğinin vurgu yaptığı başka bir özellik de haysiyet ve tevazudur. Eski Osmanlı geleneğinde padişah kanuna duyduğu hürmeti göstermek için kadınlara yağa kalkarak selamlarmış. Padişah ilk tahta çıktığında halk tarafından "**Sultanım gururlanma, senden büyük Allah var!**" diye selamlanmış.

İslam Dünyasının büyük kısmı, başta İngiltere, Fransa, Hollanda ve Rusya olmak üzere, sömürgeci güçler tarafından egemenlikten yoksun bırakılmıştır.

Zorbalık ve zulüm olarak görülen sömürge yönetimine son vermek, öne çıkan siyasi hedef olmuştur. Sonunda sömürgecilerin tiranlığı sona erdi; ancak onların yerine yerli zorbalılar geçti. Şu anda Müslüman ülkelerin çoğu ulusal bağımsızlıklarını elde ettikleri halde, özgürlük ve adalete ulaşamadıklarını fark etmekte. Bölgede bunun asıl yolunun demokrasiden geçtiğini düşünen ülkelerin sayısı giderek artmakta.

Batı etkisi bu ülkelere, fayda kadar zarar getirmiştir. Otokrasi yoğunlaşmış, toplumda kendileri ve ailelerine zenginlik ve güç elde etmek için, iktidara belini dayayan yeni bir kesim oluşmuştur. Zulüm, yolsuzluk ve gelir dağılımındaki eşitsizlik, halkları isyana sürüklemektedir. Ortadoğu diktatörlerinin barışa yanaşmamasının nedeni de, baskıcılıklarını gerekçelendirmek için çatışmaya zıtlığa muhtaç olmaları ve halklarının öfkelerini dış güçlere yöneltmeye mecbur hissetmeleridir. Baskının şiddetli olduğu yerlerde, özgürlük hareketi de güçlüdür. Buna da şaşmamak gerek. Demokrasi, Bölgedeki ülkelerin çoğunun derinliklerinde yatıyor. Şans verilip imkan tanınırsa, çok geçmeden yükselerek ötekilere de esin kaynağı olacaklar. Ancak işte o zaman, Bölge Devletleri, savaş değil barış peşinde olacak ki, halklarının bağlılığını devam ettirebilsinler.

Şu anki durumda en ümit verici olasılık, İslam ve Hristiyanlığın ortak kültürü ve tarihi üzerine, temelli bir anlayışa yönelmektir. Özgürlük ve adalet kavramlarının giderek aynı anlamları ifade etmeye başlaması önemlidir. **Ortak fayda sağlanabilmesi için artık, ortak düşmanlara karşı güç birliği yapmanın vaktidir. İnsanlığın düşmanı yobazlık, yoksulluk, geri kalmışlık, zulüm, zorbalık ve terörle mücadele edilmelidir. Bunların üstesinden gelebilmek için de özgürlük ve adalet şarttır.**



**Bernard Lewis** (d. [31 Mayıs 1916](#), [Londra](#), [İngiltere](#)), [Amerikalı tarihçidir](#). Princeton Üniversitesi'nde profesördür. [İslam tarihi](#) ve İslam-Batı ilişkisi hakkında uzmanlaşmıştır. Ortadoğu hakkında uzmanlaşmış batılı uzmanlar arasında en çok okunan yazarlardandır. [Yahudi](#) kökenlidir ve [George W. Bush](#)'un danışmanlığını yapmıştır.

Lewis, 1993 yılında [Le Monde](#) gazetesine verdiği bir demeçte 1915 yılında [Ermenilerin Osmanlılar](#) tarafından öldürülmesinin bir "soykırım" olmadığını, "savaşın bir yan ürünü" olduğunu söylemişti.<sup>[1]</sup> [Paris](#)'te bir mahkeme bunu Ermeni soykırımının inkarı olarak kabul etmiş ve tarihçiyi sembolik olarak 1 Frank para cezasına çarptırmıştı.

Londra Üniversitesi'nde eğitim gördü; yüksek lisansını Ortadoğu Tarihi yoğunluklu olmak üzere Tarih konusunda, doktorasınıysa İslam Tarihi konusunda yaptı. Paris Üniversitesi'ndeki araştırmaları sırasında Türkçe öğrendi. 1938 yılında ders vermeye başladı. 1974'e kadar Londra Üniversitesi'nde, 1974-1986 arasındaysa Princeton Üniversitesi'nde hocalık yaptı. 1998 yılında Atatürk Barış Ödülü'nü aldı. Araştırma alanları Ortaçağ İslam Dünyası, günümüz Ortadoğusu ve Osmanlı İmparatorluğu'dur.

Başlıca Yapıtları: The Arabs in History (1950); The Emergence of Modern Turkey (1961); The Assassins (1967); The Muslim Discovery of Europe (1982); The Political Language of Islam (1988); Race and Slavery in the Middle East: an Historical Enquiry (1990); Islam and the West (1993); Islam in History (1993); The Shaping of the Modern Middle East (1994); Cultures in Conflict (1994); The Middle East: A Brief History of the Last 2,000 Years (1995); The Future of the Middle East (1997); The Multiple Identities of the Middle East (1998); A Middle East Mosaic: Fragments of life, letters and history (2000).

Türkçede yayımlanmış yapıtları: **Modern Türkiye'nin Doğuşu (1988)**, İslam'ın Siyasal Söylemi (1993), Ortadoğu: Hıristiyanlığın Doğuşundan Günümüze 2000 Yıllık Tarihi (1996), İslam Dünyasında Yahudiler (1996), Müslümanların Avrupa'yı Keşfi (1997), Çatışan Kültürler - Keşifler Çağında Hıristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler (1999), Ortadoğu'nun Çoklu Kimliği (2000), Tarihte Araplar (2000).

Modern Türkiye'nin doğuşu isimli kitabı , biz Türkler açısından bir baş yapıt niteliğindedir.

Sn. Emre Kongar “ Muhteşemdir” demiş. Katılmamak olanaksız.

